

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Stanowisko senatu wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem (1 XII 50 r. - 11 I 49 r. p.n.e.)

Author: Norbert Rogosz

Citation style: Rogosz Norbert. (1997). Stanowisko senatu wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem (1 XII 50 r. - 11 I 49 r. p.n.e.). W: A. Kunisz (red.), "Rzym antyczny : polityka i pieniądz. T. 2" (S. 9-37). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

NORBERT ROGOSZ

Stanowisko senatu wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem (1 XII 50 r. – 11 I 49 r. p.n.e.)*

Okres od 1 grudnia 50 r. do 11 stycznia 49 r., bezpośrednio poprzedzający wybuch wojny domowej między Cezarem a Pompejuszem, to w dziejach Republiki Rzymskiej epizod niezwykle interesujący. Przede wszystkim ze względu na ożywienie sceny politycznej, gdyż w związku z finalizacją pokojowej fazy ich konfliktu nastąpił duży wzrost aktywności większości polityków. Senat znajdował się w centrum owych wydarzeń – najważniejsze rozegrały się na jego forum¹. O jego poparcie i usankcjonowanie swych dotychczasowych posunięć zabiegali obydwaj potentaci. Pod ich

* 1 grudnia 50 r. na forum senatu doszło do definitywnego załamania się polityki Pompejusza i jego sojuszników dążących do przymuszenia uchwały odbierającej Cezarowi prowincje galijskie i dowództwo nad stacjonującym w nich wojskiem. Przygniatająca

bowiem większość senatorów opowiedziała się za podjęciem takiej uchwały, ale dotyczącej i Cezara i Pompejusza, czyli za rozwiązaniem, które doprowadziłoby do faktycznego odzyskania przez senat niezależności i należnej mu pozycji w Republice. Ponieważ Pompejuszowi groziło to katastrofalnymi następstwami, musiał w dniach następnych rozpocząć zabiegi o podporządkowanie senatu i uzyskanie korzystnej dla siebie decyzji w tej sprawie. Debata z 1 grudnia 50 r. zakończyła więc jeden z rozporządzeń nowy, ostatni już przed wybuchem wojny domowej etap rywalizacji między Pompejuszem a Cezarem, zakończony 7 stycznia 49 r. przyjęciem przez senat pożądanym przez Pompejusza uchwał. Cezar zareagował na nie przekroczeniem Rubikonu i rozpoczęciem działań zbrojnych 11 stycznia tego roku. Daty w tekście artykułu odnoszą się do czasów p.n.e.

¹ Zaliczyć do nich należy zwłaszcza obrady poświęcone rozstrzygnięciu sporu Pompejusza z Cezarem, szczególnie w styczniu 49 r. Por.: Caes., *Bell. civ.* I, 1–6; App., *B.C.* II, 32, 127–34, 136;

naciskiem, zwłaszcza Pompejusza, senatorowie w ciągu wspomnianych czterdziestu dni musieli podejmować kluczowe decyzje dotyczące będącej przedmiotem sporu kwestii galijskiej². Powodowało to nieustanne zaostrzanie się sytuacji w Rzymie, równoległe do posunięć zwalczających się stron. Podobnym zmianom ulegało stanowisko senatu. Było to konsekwencją debaty z dnia 1 grudnia 50 r., która mimo poprzedzających ją przygotowań współdziałających z Pompejuszem optymatów, zakończyła się ich niepowodzeniem. Członkowie senatu bowiem, mimo iż opowiedzieli się za polityką Pompejusza i jego współtowarzyszy, jeszcze bardziej zdecydowanie (stosunkiem głosów 370:22) poparli także projekt trybuna ludowego G. Skryboniusza Kuriona, postulujący równoczesne odebranie Pompejuszowi i Cezarowi dowództwa nad wojskiem i władzy w prowincjach³. Był to sukces Cezara, gdyż oznaczało to kolejne odroczenie decyzji o jego usunięciu z Galii oraz podważenie polityki Pompejusza.

Deбата z dnia 1 grudnia otworzyła więc nowy, ostatni przed rozpoczęciem walk, etap sporu o prowincje galijskie, gdyż dla Pompejusza i jego sprzymierzeńców zaakceptowanie poparcia senatu dla inicjatywy Kuriona było nie do przyjęcia. Oznaczałoby bowiem pozostawienie Cezara na jego dotychczasowym stanowisku⁴. By do tego nie dopuścić, Pompejusz musiał na nowo rozpocząć zabiegi o korzystną dla niego uchwałę. Zakończenie ich pozytywnym rezultatem zależało jednak od tego, czy uda mu się zmienić nastroje i orientację senatorów, skonsolidować ich trwale wokół siebie, a w ostateczności nakłonić do podporządkowania się i wsparcia forsowanej przez niego linii politycznej. Nie było to zadanie łatwe, ponie-

Cass. Dio XLI, 1–3; K. Raaflaub: *Dignitatis contentio. Studien zur Motivation und politischen Taktik im Bürgerkrieg zwischen Caesar und Pompeius*. Vestigia Bd. 20. München 1974, s. 56–79; M. H. Dettenhofer: *Perdita Iuventus. Zwischen den Generationen von Caesar und Augustus*. Vestigia Bd. 44. München 1992, s. 139–146.

² Spór ten dotyczył terminu zakończenia namiestnictwa Cezara. Pompejusz twierdził, iż obowiązujące prawa pozwalają wyznaczyć następcę Cezara w prowincjach galijskich 1 marca 50 r. (Cic., *Ad fam.* VIII, 9, 5; VIII, 8, 4–5; 9). Cezar – że ich zarząd może zatrzymać do czasu objęcia drugiego konsulatu, o który, opierając się na postanowieniach prawa trybunów ludowych z 52 r., zamierzał starać się zaocznie (Caes., *Bell. civ.* I, 9, 2; 32, 2–3; o prawie trybunów: N. Rogosz: *Lex Tribunicia de Caesare absente consule creando (52 r. p.n.e.)*. „Przegląd Historyczny” 1985, t. 76, s. 1–13. Problem terminu wygaśnięcia namiestnictwa Cezara omawiają: H. Gesche: *Die quinquennale Dauer und der Endtermin der Imperien Caesars*. „Chiron” 1973, Bd. 3, s. 179–220; K. Bringmann: *Das „Enddatum” der gallischen Statthalterschaft Caesars*. „Chiron” 1978, Bd. 8, s. 345–356.

³ Zob.: Plut., *Pomp.* 58, 3–5; App., *B.C.* II, 30, 118–119; K. Raaflaub: *Zum politischen Wirken der caesarfreundlichen Volkstribunen am Vorabend des Bürgerkrieges*. „Chiron” 1974, Bd. 4, s. 301. Szerzej o owej debacie senatu: M. H. Dettenhofer: *Perdita Iuventus*..., s. 59–62; N. Rogosz: *Debaty senatu z 1 grudnia 50 r. p.n.e. w świetle konfliktu Pompejusza z Cezarem* [w druku].

⁴ Pompejusz nie wyrażał zgody na przedłużenie Cezarowi namiestnictwa ani na jego zaoczne starania o drugi konsulat: Cic., *Ad fam.* VIII, 11, 3; 14, 2; por.: *Ad Att.* VI, 8, 2; VII, 3, 4; 8, 4; 9, 2. Zob. też przyp. 2.

waż musiał się liczyć z przeciwdziałaniem cezarian z trybunami ludowymi G. Skryboniuszem Kurionem, M. Antoniuszem i Kw. Kasjuszem na czele⁵.

Rezultatem stało się zaostrzenie walki politycznej między Cezarem i Pompejuszem. Zarówno jeden, jak i drugi oraz ich najbliżsi współpracownicy poddawali senat różnym manipulacjom i coraz brutalniejszemu naciskowi. Na jego forum w całej krasie uwidoczniła się rywalizacja dwóch nieformalnych ugrupowań złożonych ze zwolenników obydwu potentatów, zdecydowanie przewyższających aktywnością pozostałych senatorów. Prześledzenie owej rywalizacji, zwłaszcza sposobów i metod działania najaktywniejszych polityków, celów, do których zmierzali, panujących w senacie podziałów i układu sił między zwolennikami Pompejusza a stronnikami Cezara powinno umożliwić wszechstronną prezentację roli senatu w tych rozgrywkach.

Pozwalają na to dość liczne i zasobne, ale pod wieloma względami mocno zróżnicowane materiały źródłowe. Najważniejsza jest korespondencja Cyclerona, zwłaszcza z Attykiem, zawierająca przeważnie fragmentaryczne, ale unikalne i szczególnie dane o sytuacji w Rzymie z przełomu lat 50/49⁶. Ogólniejsze i mniej precyzyjne, ale także istotne, bo konkretne i bardziej kompletne wiadomości o niej zamieścili w dość obszernych fragmentach swych dzieł Appian i Kasjusz Dion⁷. Jej rozwój po 1 stycznia 49 r., szczególnie na forum senatu (!), najlepiej i najdokładniej relacjonuje Cezar w początkowych partiach pamiętników o wojnie domo-

⁵ G. Skryboniusz Kurion był najbardziej aktywnym obrońcą Cezara na forum senatu w 50 r. (Cic., *Ad Att.* VI, 2, 6; 3, 4; *Ad fam.* VIII, 11, 3; 13, 2; Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 52, 4–53, 1; Liv., *per. CIX*; Plut., *Pomp.* 58; App., *B.C.* II, 26, 101–30, 119; Cass. Dio XL, 60–64), aż do złożenia urzędu (App., *B.C.* II, 31, 123). O tym: W.K. Lacey: *The Tribunate of Curio*. „Historia” 1961, Bd. 10, s. 319–329; N. Rogosz: *Stanowisko senatu wobec konfliktu Pompejusza z Cezarem (1 marca – 1 grudnia 50 r. p.n.e.)*. W: *Terra, mare et homines. Volumen in memoriam Thaddei Łoposzko*. Red. H. Kowalski, W. Śladkowski AUMCS 1994, Sect. F, vol. 49, s. 53–69. M. Antoniusz był kwestorem Cezara. Dzięki niemu i Kurionowi został wybrany trybunem ludowym i augurem (Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50, 1–3; Plut., *Ant.* 5, 1; *Pomp.* 58, 1). Por.: L. Ross Taylor: *Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*. Ann Arbor 1966, s. 67; C. Bergemann: *Politik und Religion im spätrepublikanischen Rom*. Palingenesia Bd. 38. Stuttgart 1992, s. 128. Kw. Kasjusz z nim współdziałał: App., *B.C.* II, 33, 130.

⁶ Pod koniec 50 r., po złożeniu przez Cyclerona namiestnictwa Cylicji, podczas jego powrotu do Rzymu (E. Dulski: *Podróż Marka Tulliusza Cyclerona po Grecji*. W: „Antiquitas”. T. 16. Red. E. Konik. Wrocław 1992, s. 9–10) wymiana listów między nim a Attykiem wyraźnie się nasiliła (O Attyku: H. Ziegler: *T. Pomponius Atticus als Politiker*. München 1936; G. Panko: *Korespondencja Cyclerona. Tytus Pomponiusz Attyk*. „Meander” 1970, T. 25, s. 173–182). O korespondencji Cyclerona: J. Carcopino: *Cicero. The Secrets of his Correspondence*. Vol. 1–2. New York 1969; K. Kumaniecki: *Literatura rzymska. Okres cyceroński*. Warszawa 1977, s. 384–399, z Attykiem: s. 391–394. Zob. też: M. Wisstrand: *Cicero Imperator. Studies in Ciceros Correspondence 51–47 B.C.* Goeteborg 1979.

⁷ Wydarzeń, które w Rzymie, także na forum senatu, rozegrały się od 1 grudnia 50 r. do 10/11 stycznia 49 r. dotyczą następujące fragmenty ich przekazów: App., *B.C.* II, 30, 120–34, 135; Cass. Dio XL, 65–XLI, 3. O tych dziełach i ich dziełach: E. Gabbia: *Appiano e la storia delle guerre civili*. Firenze 1956; F. Millar: *A Study of Cassius Dio*. Oxford 1964.

wej, skażonych jednak znaczną dozą tendencji i propagandy⁸. Cennym uzupełnieniem tych przekazów są fragmenty żywotów Cezara, Pompejusza, Antoniusza i Katona Młodszego autorstwa Plutarcha z Cheronei⁹. Żaden z wymienionych autorów nie daje pełnego obrazu interesujących nas wydarzeń. Można go uzyskać dopiero przy kompleksowym wykorzystaniu ich tekstów, konfrontowaniu zawartych w nich informacji oraz wsparciu wiadomościami z relacji mniej istotnych z punktu widzenia omawianego problemu¹⁰.

W literaturze rozgrywki polityczne od 1 grudnia 50 r. do 11 stycznia 49 r., wiążące się ze sporem Pompejusza z Cezarem, ujęto przede wszystkim w sposób faktograficzny. Rolę odegraną w nich przez senat ukazano natomiast pobieżnie¹¹. Dlatego przedstawienie jego stanowiska wobec ich rywalizacji jest uzasadnione. Oprócz już wymienionych, mogą temu służyć opracowania prezentujące najaktywniejszych wówczas na forum senatu polityków, np.: G. Skryboniusza Kuriona, M. Antoniusza, L. Kalpurniusza Pizona, M. Porcjusza Katona, czy M. Tulliusza Cicerona, którzy na jego uchwały wywarli największy wpływ¹², omawiające senackie posiedzenia¹³, czy stosunek rzymskiej elity wobec rywalizacji Pompejusza z Cezarem¹⁴.

⁸ Zob.: Caes., *Bell. civ.* I, 1–6. Ponadto: I, 7, 1–5; 9, 2–4; 32, 2–6. O tendencyjności i propagandowym wydźwięku *Bellum civile* G. Juliusza Cezara patrz: K. Barwick: *Caesars „Bellum Civile”. Tendenz, Abfassungszeit und Stil*. Berichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 99, H. 1. Berlin 1951. Por. także: M. Gelzer: *Caesar als Historiker*. In: idem: *Kleine Schriften*. Bd. 2, Wiesbaden 1962, s. 307–335; J.H. Collins: *Caesar as a Political Propagandist*. In: ANRW. T. 1: „Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik”. Bd. 1. Berlin–New York 1972, s. 922–966.

⁹ Omawianych wydarzeń dotyczą następujące rozdziały ich biografii: Plut., *Caes.* 29–31; *Pomp.* 58–59; *Ant.* 5; *Cat. Min.* 51. O Plutarchu i jego żywotach: S.S. Averincev: *Plutarch i antična biografija. K voprosu o meste klassika žanra v istorii žanra*. Moskva 1973; a także C.D. Jones: *Plutarch and Rome*. Oxford 1971.

¹⁰ Zob.: Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50; 55; Cic., *Pro rege Deiotaro*. 4; *Phil.* 2, 13; Liv., *per.* CIX; Vell. Pat. II, 48–49; Suet., *Iul.* 27; 29–33; Plut., *Cic.* 37; Flor. II, 13; Eutrop. VI, 19; Oros. VI, 15.

¹¹ Widać to przede wszystkim w pracach poświęconych obydwu rywalom. Por. np.: M. Gelzer: *Cäsar der Politiker und Staatsmann*. Stuttgart–Berlin 1921, s. 139–143; idem: *Pompeius*. München 1949, s. 207–212; J. van Ooteghem: *Pompée le Grand, bâtisseur d'empire*. Louvain–Namur–Paris 1954, s. 502–513; J. Carcopino: *Jules César*. Paris 1968, s. 352–362; J. Leach: *Pompey the Great*. London 1978, s. 167–174; R. Seager: *Pompey. A Political Biography*. Berkeley–Los Angeles 1979, s. 158–163; P. Greenhalgh: *Pompey, the Republican Prince*. London 1981, s. 123–136; Ch. Meier: *Caesar*. München 1986, s. 414–419.

¹² Zob. odnoszącą się do nich literaturę cytowaną w niniejszym artykule.

¹³ P. Stein: *Die Senatssitzungen der Ciceronischen Zeit (68–43)*. Münster 1930. Ponadto także traktujące o senacie w szerszym zakresie: P. Willems: *Le Sénat de la République romaine*. Vol. 1 i 3. Berlin–Louvain–Paris 1885; Vol. 2. Louvain 1883; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat de la République romaine de la guerre d'Hannibal à Auguste*. Rome 1989.

¹⁴ B. Fuchs: *Die Parteigruppierung im Bürgerkrieg zwischen Caesar und Pompeius*. Bonn 1920; D.R. Shackleton-Bailey: *The Roman Nobility in the Second Civil War*. „Classical Quarterly” 1960, vol. 10, s. 253–267; H. Bruhns: *Caesar und die römische Oberschicht in den Jahren 49–44 v. Chr.* Göttingen 1978.

Sytuacja oraz nastroje ukształtowane podczas obrad senatu 1 grudnia 50 r. w następnych dniach nie uległy zmianie. Z relacji Cyserona, odnoszącej się do rozmowy, którą 10 tego miesiąca odbył z Pompejuszem, wynika, że układ sił w senacie i poparcie jego członków dla projektu Kuriona były trwałe. Pozycja Kuriona okazała się więc silna i stabilna. Tym samym wpływy cezarian i możliwości ich oddziaływania na senatorów nadal były duże. Potwierdzają to także informacje z relacji Cezara. Wielu bowiem z zasiadających w senacie polityków miało nadzieję na odniesienie korzyści przez popieranie jego interesów lub obawiało się jego potęgi¹⁵.

Senatorowie podzielili się na zwolenników Pompejusza i Cezara. Doprowadziło to do sytuacji bez wyjścia. Mając to na uwadze, Cyseron w liście do Attyka dał upust swemu rozgoryczeniu stwierdzając, że przyczyną tego stanu rzeczy była bezmyślna, błędna i nieustępliwa polityka optymatów i senatu, któremu w jego poczynaniach brakowało elastyczności i rozsądku. W rezultacie w pierwszej dekadzie grudnia w rozwiązywaniu kwestii galijskiej nie osiągnięto postępu. Cierpiały na tym interesy Rzeczypospolitej, gdyż pozostałym prowincjom w związku z tym znowu nie udało wyznaczyć nowych zarządców¹⁶.

Na postawę rzymskich polityków wielki wpływ miał wówczas powracający z Cylicji do Rzymu Cyseron, który na początku ostatniej dekady listopada przybył do Italii po przepłynięciu Adriatyku. Senatorowie często zwlekali z podjęciem decyzji, oczekując na wiadomość o tym, jak się zachował czy co zrobił wielki mówca. Miano nadzieję, że poprze Pompejusza. Jego posunięć Arpinata nie akceptował jednak bezkrytycznie, a za jego przykładem zastrzeżenia zaczęły wysuwać inni¹⁷.

Rzymska elita, podobnie jak Cyseron, zdawała sobie sprawę, że Pompejusz i Cezar toczą walkę o niepodzielną władzę. Wątpiono, czy pierwszemu z nich naprawdę chodzi o ocalenie Rzeczypospolitej. Orientowano się, iż rachuby takie są bardzo ryzykowne. Nadal jednak uważano, że dla senatu i państwa znacznie groźniejszy, ze względu na swą potęgę, jest Cezar. Dlatego mimo zastrzeżeń zamierzano poprzeć Pompejusza. Chciano jednak wywierać na niego nacisk, by zmienił politykę i doprowadził do zgody, obawy bowiem przed wojną domową

¹⁵ Caes., *Bell.civ.* I, 1, 3. Por.: Cass. Dio XL, 64, 2. Opinie Cyserona patrz: Cic., *Ad Att.* VII, 4, 2. O jego spotkaniu z Pompejuszem: R. E. Smith: *Cicero the Statesman*. Cambridge 1966, s. 216; M. Gelzer: *Cicero. Ein biographischer Versuch*. Wiesbaden 1969, s. 240–241. Omówienie rezultatów posiedzenia senatu z 1 grudnia 50 r. zob.: N. Rogosz: *Stanowisko...*, s. 66–68.

¹⁶ Cic., *Ad Att.* VII, 3, 1; 7, 5. Podziały w senacie najsilniej eksponuje L. Anneusz Florus (II, 13, 5).

¹⁷ Cic., *Ad Att.* VII, 6, 2; 7, 5; D. Stockton: *Cicero. A Political Biography*. Oxford 1971, s. 251. Cyseron wylądował w Hydruntum (Otranto) 23 listopada. Następnego dnia przybył do Brundisium – K. Kumaniecki: *Cyseron i jego współcześni*. Warszawa 1989, s. 382. Por.: E. Dulski: *Cyseron jako namiestnik Cylicji*. W: „Antiquitas”. T. 15. Red. E. Konik. Wrocław 1992, s. 38.

nasiliły się¹⁸. Zwiększało je poparcie udzielane Cezarowi przez wielu senatorów, niektórych urzędników i część społeczeństwa, a także występujące w obozie jego rywala podziały i rozbieżności w poglądach na zaistniałą sytuację i sposób rozwiązania wynikających z niej trudności. Podobnie narastająca fala krytyki wobec poczynąń Pompejusza¹⁹.

Analizując sytuację, wielki mówca doszedł do wniosku, że istnieją dwa realne wyjścia – wojna z Cezarem, do której jednak, mając na uwadze jego potęgę i posiadane przez niego poparcie, nie było można dopuścić, albo spełnienie jego żądań. Ciceron był zdania, iż w położeniu, w jakim znaleźli się wszyscy ci, którym zależało na ocaleniu Rzeczypospolitej, przede wszystkim trzeba dążyć do utrzymania jedności i starać się współpracować z Pompejuszem, mimo zastrzeżeń do jego polityki. Dzięki temu można by, chociaż częściowo, zniwelować atuty zdobywcy Galii²⁰. Po rozważeniu różnych rozwiązań politycznych Ciceron doszedł do wniosku, że dla senatu najlepszym wyjściem byłoby uzyskanie od Cezara zgody na zrzeczenie się dowództwa nad armią, a potem doprowadzenie do jego wyboru na urząd konsula²¹. Mankamentem tej koncepcji była negatywna o niej opinia Pompejusza²². Obawiano się także polityki, jaką Cezar może prowadzić, piastując drugi raz urząd konsula. Oczekiwania te konfrontowano z jego pierwszym konsulem, podczas którego doprowadził do pozbawienia senatu wpływu na życie publiczne. Liczono się więc z tym, iż będzie sobie poczynął jeszcze śmieiej, ponieważ jego pozycja była silniejsza niż w 59 r.²³ Obawy te nie były bezpodstawne, bo w razie realizacji tego rozwiązania Pompejusz musiałby się udać do

¹⁸ Takie poglądy i postawa są charakterystyczne przede wszystkim dla Cicerona (Cic., *Ad Att.* VII, 3, 4–5; por.: *Ad Att.* VII, 5, 4–5; *Pro M. Marcello* 5, 14; Plut., *Cic.* 37, 1). Podzielało je jednak wielu innych polityków: Cic., *Ad Att.* VII, 6, 2; 7, 5. Zob.: M. Gelzer: *Cicero...*, s. 241.

¹⁹ Cic., *Ad Att.* VII, 3, 5; 5, 4; M. Gelzer: *Cicero...*, s. 241; K. Kumaniecki: *Ciceron...*, s. 382–384. M. Bernett: *Causarum Cognitio. Ciceros Analysen zur politischen Krise der späten römischen Republik*. Palingenesia Bd. 51. Stuttgart 1995, s. 213.

²⁰ Cic., *Ad Att.* VII, 7, 6–7. M. Bernett: *Causarum Cognitio...*, s. 212–213. Szerzej o tych kwestiach: J. Béranger: *Dans la tempête: Cicéron entre Pompée et César (50–44 av. J. -C.)*. Cahiers de la Renaissance vaudoise, 29, déc. 1946, s. 41–54.

²¹ Cic., *Ad Att.* VII, 9, 3. Akceptacji Cicerona nie zdobyła natomiast myśl, by zezwolić Cezarowi na zaoczne staranie się o konsulat. Odrzucił też pomysł, by wymóc na nim zabieganie o ten urząd przyjętym trybem. Podobnie wybór konsulów wbrew Cezarowi i, w razie gdyby temu nie przeciwdziałal, przedłużenie mu namiestnictwa, a także pozostawienie Republiki bez konsulów, gdyby do wyborów nie dopuścił oraz walkę z nim, gdyby protestując przeciwko ich wyborowi wystąpił zbrojnie (*Ad Att.* VII, 9, 2). Por.: Plut., *Cic.* 37, 1.

²² Pompejusz mocno eksponował pogląd, że zawarcia porozumienia z Cezarem nie można się spodziewać, wobec tego wojna jest nieunikniona: Cic., *Ad Att.* VII, 4, 2; 8, 2; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 504; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 125.

²³ Cic., *Ad Att.* VII, 9, 3. O polityce Cezara wobec senatu w 59 r.: Ch. Meier: *Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*. Wiesbaden 1966, s. 280–288, zob. też: s. 288–300. Por.: idem: *Zur Chronologie und Politik im Caesars erstem Konsulat*. „Historia” 1961, Bd. 10, s. 68–98.

swoich prowincji w Hiszpanii. Cezar nie miałby więc w Rzymie przeciwwagi. Uważano jednak, że jest to mniejsze zło niż wojna, która musiałaby doprowadzić do jedynowładztwa zwycięzcy²⁴. W razie, gdyby zdobywca Galii nie zgodził się na ten projekt i odrzucił porozumienie, nie chcąc oddać wojska i prowincji, Ciceron sugerował, iż należy się z nim rozprawić orężnie. Była to jednak ostateczność²⁵.

Wbrew oczekiwaniom i nadziejom Cicerona oraz senatorów o podobnych mu poglądach polityczne priorytety Pompejusza i jego najbliższych współpracowników pokroju konsula G. Klaudiusza Marcellusa przedstawiały się inaczej. Trzykrotny konsul starał się utrzymać wielkiego mówcę z daleka od senatu, utwierdzając go w próżnym zamiarze ubiegania się o triumf, co wykluczało jego uczestnictwo w obradach i zapobiegało zgubnemu, z punktu widzenia Pompejusza, wpływowi na senatorów. Powodem takiego postępowania były także obawy, że swoimi wystąpieniami mógłby skomplikować sytuację²⁶. Pompejusz bowiem zamierzał podjąć ponowną próbę skupienia senatu wokół siebie i posłużenia się nim przeciwko swemu rywalowi. Mimo przegranej debaty w dniu 1 grudnia, nadal miał szansę na zrealizowanie tego zamiaru, gdyż był pewien poparcia konsulów desygnowanych na 49 r., którzy na forum senatu mogli jego plany przeprowadzić²⁷. Dlatego także z tego powodu nie chciał dopuścić Cezara do drugiego konsulatu. Jednocześnie starał się przygotować do konfrontacji zbrojnej. Między innymi opracowywał ze swymi współpracownikami plany opanowania prowincji przez obsadzenie ich zaufanymi zarządcami²⁸.

²⁴ Cic., *Ad Att.* VII, 5, 4; 9, 3. Według Cicerona również Pompejusz miał się obawiać, że w razie osiągnięcia przez Cezara drugiego konsulatu będzie zmuszony udać się do Hiszpanii. Dlatego zdecydowanie sprzeciwiał się porozumieniu z nim: Cic., *Ad Att.* VII, 8, 5; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 505; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 125–126. O obawach Cicerona: M. Gelzer: *Cicero...*, s. 241; K. Kumaniecki: *Ciceron...*, s. 383.

²⁵ Cic., *Ad Att.* VII, 9, 4. Por.: *Marcel.* 5, 14.

²⁶ Cic., *Ad Att.* VII, 4, 2. Starania Cicerona o triumf oraz rolę odegraną w nich przez Pompejusza omawia R. Kamienik: *Zabiegi Cicerona o triumf i ich niepowodzenie*. W: „Antiquitas”. T. 14: *Rzym na przełomie Republiki i Cesarstwa*. Wrocław 1988, s. 89–98. Konsul G. Klaudiusz Marcellus należał do grona największych wrogów Cezara. W 50 r. był wykonawcą polityki Pompejusza na forum senatu. O G. Klaudiuszu Marcellusie: P. Willems: *Le Sénat...*, T. 1, s. 485–486; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms in seinem Übergange von den republikanischen zur monarchischen Verfassung*. Bd. 2. Leipzig 1902, s. 335–337.

²⁷ Cass. Dio XL, 66, 2. Por.: Cic., *Ad Att.* VII, 6, 2; Eutrop. VI, 19, 2–3; Oros. VI, 15, 1. Pompejusz przeforsował ich na ten urząd, by zniszczyli Cezara: Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50, 4; A. Neudorff: *Die römischen Konsulwahlen von 78–49 v. Chr.* Breslau 1913, s. 77–78; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 154.

²⁸ Cic., *Ad Att.* VII, 7, 4; 9, 3; 8, 4; Plut., *Caes.* 29, 5. Pompejusz obawiał się, by o tych przygotowaniach nie dowiedział się Cezar: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 209; N. Rogosz: *Polityczno-wywiadowcze podłoże sukcesów Cezara podczas kampanii włoskiej (styczeń-marzec 49 r. p.n.e.)*. W: *Pod znakami Aresa i Marsa*. Red. E. Dąbrowa. Kraków 1995, s. 72.

Najbardziej stanowczym posunięciem Pompejusza i sprzymierzonych z nim optymatów obliczonym na pokrzyżowanie planów Cezara, wyrażającym również ich linię postępowania wobec senatu, stały się wydarzenia, które rozegrały się w Rzymie na początku grudnia. Podczas obrad konsul G. Klaudiusz Marcellus starał się wpłynąć na zebranych, rozpuszczając pogłoski o przejściu legionów Cezara przez Alpy i ich marszu na Italię. Miał nadzieję, że pod ich wrażeniem senatorowie podejmą odpowiednie postanowienia, korzystne dla Pompejusza. Intrygę tę zdemaskował jednak trybun ludowy Kurion, wykazując bezpodstawność owych informacji. W rezultacie Marcellusowi nie udało się doprowadzić do uchwały wymierzonej przeciwko namiestnikowi Galii. Wzburzony takim obrotem sprawy oraz postawą senatu ruszył w towarzystwie zwolenników swojej polityki, w tym konsulów desygnowanych na 49 r., pod Rzym do Pompejusza i tam na mocy swojej władzy powierzył mu dowództwo nad wojskami stacjonującymi w Italii, misję jej obrony przed Cezarem, a także przeprowadzenie dalszych załączników²⁹. W ten sposób Pompejuszowi powierzono oddziały, których jądro stanowiły legiony, swego czasu na podstawie uchwały senatu podstępnie zabrane Cezarowi pod pretekstem przygotowania sił na wojnę partyjską³⁰.

Pompejusz mimo dwuznaczności oraz bardzo wątpliwej prawomocności tego posunięcia, co eksponuje Kasjusz Dion, oferowaną mu funkcję przyjął, poddając się obłudnie rozkazowi konsula³¹. Jednocześnie korzystając z nabytej tym samym władzy, oficjalnie zainicjował na szeroką skalę przygotowania do wojny ze swym rywalem. Jak twierdzi Kasjusz Dion, bardzo pilnie potrzebował żołnierzy, nie zwracał więc uwagi na takie drobiazgi, jak źródła, które mu ich dostarczają³².

Inaczej na początku grudnia wyglądała sytuacja Cezara. Generalnie senat był do niego nastawiony negatywnie, jednakże część jego członków udzieliła mu

²⁹ App., *B.C.* II, 30, 120–121; Cass. Dio XL, 64, 4; 66, 2–3; por.: Eutrop. VI, 19, 2–3; Oros. VI, 15, 1. Plutarch sugeruje, że Marcellus uczynił to przy poparciu senatu: *Pomp.* 59, 1; zob. też: Vell. Pat. II, 49; C. Bardt: *Die Übergabe des Schwertes an Pompeius im Dezember 50 v. Chr.* „Hermes” 1910, Bd. 45, s. 337–346; H. Botermann: *Cato und die Sogenannte Schwertübergabe im Dezember 50 v. Christus.* „Hermes” 1989, Bd. 117, s. 69–85.

³⁰ Cic., *Ad Att.* VII, 13, 2; Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 55, 1; Cass. Dio XL, 66, 1. Było to możliwe, bo zagrożenie ze strony Partów już zanikło: Cic., *Ad fam.* II, 17, 1; 3; 5; *Ad Att.* VI, 6, 3; VII, 1, 2. O sytuacji na pograniczu partyjskim: R. Bernhard: *Polis und römische Herrschaft in der späten Republik (149–31 v. Chr.)*. Berlin–New York 1985, s. 109–111; J. Wolski: *Imperium Arsacydów*. Poznań 1996, s. 160–161, szerzej s. 154–160.

³¹ App., *B.C.* II, 30, 122. Zob. ujęcie tego manewru G. Klaudiusza Marcellusa przez Kasjusza Diona (XL, 66, 2). Por.: J. Leach: *Pompey...*, s. 167; R. Seager: *Pompey...*, s. 159. W szerszym kontekście o tym wydarzeniu i pozycji Pompejusza patrz: R. Kamienik: *Kwestia naczelnego dowództwa Pompejusza i ewakuacja Italii przez wojska republikańskie w wojnie domowej 49 r. p.n.e.* AUMCS 1964, Sect. F, vol. 19, s. 57–63.

³² Cass. Dio XL, 66, 3–4. O tych działaniach Pompejusza: Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 55, 1; Plut., *Pomp.* 59, 2. Ich ocenę patrz: R. Kamienik: *Kłęsa obozu republikańskiego w wojnie domowej 49–48 r. przed n.e. a odpowiedzialność Pompejusza*. AUMCS 1963, Sect. F, vol. 18, s. 13–14, 19–23.

poparcia, a wielu poważnie liczyło się z pozycją jaką posiadał w państwie. Dużym atutem zdobywcy Galii byli oddani mu trybunowie ludowi, wspomniany już G. Skryboniusz Kurion oraz, po upływie jego kadencji, M. Antoniusz i Kw. Kasjusz, mający wówczas poważne możliwości wpływania na postawę senatorów. Przy pomocy owych trybunów mógł realizować swoje zamysły i paraliżować posunięcia przeciwników, wykorzystując popularność polityki Kuriona, kontynuowanej później przez M. Antoniusza i Kw. Kasjusza³³. Cezar i współpracujący z nim politycy utrzymywali, że jego celem jest rozwiązanie konfliktu drogą pokojową, przy wykorzystaniu legalnych środków. Zamierzał on do tego dążyć tak długo, jak to będzie możliwe. Do takiego postępowania namawiał go listownie także Ciceron. W konsekwencji przy realizacji owych zamierzeń nie mogło zabraknąć senatu, którego bezstronność Cezar mocno eksponował³⁴.

W pewnym sensie testem wiarygodności dla tych deklaracji Cezara stały się poczynania G. Skryboniusza Kuriona, próbującego, po przekazaniu Pompejuszowi dowództwa przez konsula G. Klaudiusza Marcellusa, protestami na forum publicznym nastawić obywateli przeciwko temu posunięciu i jego inicjatorom³⁵, a także kampania polityczna M. Antoniusza, który kontynuował działania Kuriona. Korzystając z trybuńskich uprawnień oraz z forum zgromadzenia ludowego, Antoniusz demaskował politykę Pompejusza i jego współtowarzyszy, zamierzając uzyskać poparcie Rzymian dla swego mocodawcy³⁶.

Być może pokojowe nastawienie, rozwój wydarzeń lub brak znaczących rezultatów działalności Kuriona i Antoniusza, która nie zmieniła postępowania Pompejusza, skłoniły wówczas Cezara do bezpośredniej ingerencji w toczące się na forum senatu rozgrywki. Efektem tej decyzji było wysłanie do Rzymu listownej oferty rozwiązania konfliktu. Ponadto, przez rozpropagowanie jej treści wśród obywateli, wywarcie presji na oponentów³⁷.

³³ Por.: Cic., *Ad Att.* VII, 7, 4–5; Caes., *Bell.civ.* I, 1, 3. Kontynuowanie przez M. Antoniusza i Kw. Kasjusza polityki Kuriona eksponuje Appian (*B.C.* II, 33, 130). O jej popularności świadczy przebieg debat senatu nad kwestią galijską w 50 r.: N. Rogosz: *Stanowisko...*, s. 53–69.

³⁴ Caes., *Bell.civ.* I, 5, 5; por.: Hirt., *Bell.Gall.* VIII, 52, 3; 55, 1; Caes., *Bell.civ.* I, 32, 6; Plut., *Cic.* 37, 1. O sposobie prezentowania przez Cezara kwestii galijskiej: L. Ross Taylor: *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley–Los Angeles 1949, s. 157–161.

³⁵ App., *B.C.* II, 31, 123; Cass. Dio XL, 66, 5. Zob.: G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 328–329; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 415; M. H. Dettenhofer: *Perdita Iuventus...*, s. 61–62.

³⁶ Owe wystąpienia Antoniusza na zgromadzeniu ludowym zostały odnotowane na początku trzeciej dekady grudnia: Cic., *Ad Att.* VII, 8, 5. Por.: Plut., *Ant.* 5, 2; H. Bengtson: *Marcus Antonius. Triumphir und Herrscher des Orients*. München 1977, s. 48; E. Goltz Huzar: *Mark Antony. A Biography*. Minneapolis 1978, s. 48.

³⁷ Por.: Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 55, 1; Caes., *Bell.civ.* I, 1, 1; 9, 3; 32, 4; Liv., *per.* CIX; Plut., *Caes.* 30, 1–2; App., *B. C.* II, 32, 127; Cass. Dio XLI, 1, 1; M. Gelzer: *Cäsar...*, s. 141–142; E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius*. Stuttgart–Berlin 1922, s. 280–281. Pokojowe nastawienie Cezara eksponuje Appian: *B. C.* II, 32, 125.

Jest oczywiste, że wspomnianych zamierzeń i posunięć Cezara oraz jego obrońców nie należy traktować dosłownie. Były bowiem obliczone na uzyskanie konkretnych korzyści, miały przecież chronić jego interesy. Niedostrzeżenie w nich próby manipulowania senatem byłoby więc błędem. Poważne zastrzeżenia budziły one już u starożytnych, którzy nie oceniali ich jednak jednoznacznie. Wellejusz Paterkulus np. traktował owe deklaracje i poczynania Cezara poważnie i oceniał jako szczere. Swetoniusz natomiast widział w nich posunięcia obliczone na wymanewrowanie przeciwników. Plutarch zaś sugerował wyraźnie, iż zdobywcy Galii chodziło o granie na nastrojach obywateli i wygrywanie ich w swoim interesie³⁸. Ze stwierdzeniami tymi korespondują obawy Cycerona, że 1 stycznia 49 r., gdy kierownictwo nad pracami senatu obejmą nowi konsulowie, znani z wrogiego stosunku do Cezara, w Rzymie może dojść do zaburzeń³⁹.

Inauguracyjne posiedzenie w tym dniu zwołano zgodnie ze zwyczajem. Wtedy również konsulowie otrzymali wspomniane propozycje pokojowe zawarte w liście Cezara, który wręczył im Kurion⁴⁰. Charakterystyczne, iż autorzy starożytni nie są zgodni co do okoliczności i sposobu przekazania tego listu. Appian sugeruje, że Kurion wręczył go konsulom, gdy wchodzili do kurii. Kasjusz Dion fakt ten ujmuje natomiast inaczej. Podkreśla, że Kurion nie wręczył listu konsulom przed kurią, gdy zdążali na miejsce obrad, obawiając się, że go ukryją i nie powiadomią o nim zebranych. Koreluje to ze stwierdzeniem Hircjusza, że ich głównym celem było dążenie do zniszczenia Cezara⁴¹.

List od razu wywołał wielki spór. Kurion i trybunowie ludowi: M. Antoniusz i Kw. Kasjusz, broniący zdobywcy Galii, domagali się, by senatorów zapoznano z treścią jego propozycji oraz by senat się do nich ustosunkował. Konsulowie zdecydowanie się temu sprzeciwili. Należy się bowiem domyślać, że owa debata, zgodnie z ich i Pompejusza planami, miała ostatecznie rozstrzygnąć konflikt o kwestię galijską. Opór z ich strony oznaczał, że nie chcą dopuścić do obrad nad innymi sprawami. W ich mniemaniu należały do nich także propozycje Cezara, mimo iż wiązały się z problemem, który miano omawiać. Mogły bowiem, po ich wprowadzeniu do porządku obrad, doprowadzić do ponownego odroczenia uchwały o wyznaczeniu mu następcy. Oznaczałoby to kolejne pokrzyżowanie planów Pom-

³⁸ Vell. Pat. II, 48; 49; Suet., *Iul.* 29, 2. Z innego fragmentu tekstu Swetoniusza (30,1) można wnioskować, że Cezar także zakładał, iż broniący go trybunowie zostaną brutalnie potraktowani. Miału mu to dać pretekst do pomszczenia wyrządzonych im krzywd. Plut., *Caes.* 30, 1.

³⁹ Cic., *Ad fam.* XVI, 9, 3. Taką orientację konsulów z 49 r. eksponuje Hircjusz (*Bell. Gall.* VIII, 50, 4) i sam Cezar (*Bell. civ.* I, 4, 2). Podobnie P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 2, s. 596; T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99 B. C. - 31 B. C. New York 1952, s. 256. Zob. też przyp. 27. W tym kontekście mylne są informacje Cycerona odnoszące się do konsula Lentulusa (*Ad Att.* VI, 8, 2).

⁴⁰ *Caes.*, *Bell. civ.* I, 1, 1; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 212. Zob. także: E. S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 489.

⁴¹ Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50, 4; por.: App., *B.C.* II, 32, 127; Cass. Dio XLI, 1, 1.

pejusza i jego współtowarzyszy, do których grona obaj konsulowie również się zaliczali. Należy zaś przypuszczać, że Cezarowi przede wszystkim o to właśnie chodziło. Ostatecznie starcie zakończyło się kompromisem. W wyniku ostrego wystąpienia wspomnianych trybunów ludowych konsulowie musieli się zgodzić na odczytanie listu Cezara. Sprzeciwili się natomiast zdecydowanie, by rozpoczęto nad nim debatę⁴². W tym kontekście niezwykle ciekawa jest uwaga Appiana, z której wynika, że do treści listu Cezara senat jednak się ustosunkował. Można więc sugerować, iż na jego odczytaniu nie poprzestano, lecz także go oceniono⁴³.

Pismo Cezara zawierało zestawienie jego osiągnięć. Zdobywca Galii wspominał w nim także o przywileju otrzymanym od ludu. Odpierał również zarzuty stawiane mu przez przeciwników. Najważniejsze były jednak propozycje, z którymi zwracał się do zebranych. Obiecywał rozpuścić wojska, ale pod warunkiem, że to samo uczyni Pompejusz. Gdyby odmówił, Cezar zastrzegał, iż postąpi podobnie. Nadmieniał też, że w takim wypadku będzie się bronić, gotów pomścić wyrządzone mu krzywdy⁴⁴.

Mówiąc o swoim przywileju, Cezar pośrednio wskazywał, że nie postępuje wbrew prawu, co zarzucali mu przeciwnicy, lecz opiera się na obowiązujących przepisach⁴⁵. Zbijał tym samym jeden z ich podstawowych argumentów. Interesujące są jednak zwłaszcza jego propozycje rozwiązania sporu związanego z kwestią galijską. Widać wyraźnie, że nawiązują do wzmiankowanej już, bardzo popularnej w 50 r. wśród senatorów, idei Kuriona, również zakładającej równoczesne rozpuszczenie armii przez Cezara i Pompejusza⁴⁶. Należy więc wnioskować, że namiestnik Galii postanowił wykorzystać senat w starciu ze swymi wrogami, nic bowiem nie wskazywało, by stosunek jego członków do propozycji lansowanej przez Kuriona się zmienił. Liczył zapewne na to, iż gdy wyrazi zgodę

⁴² Caes., *Bell. civ.* I, 1, 1; 9, 3; Plut., *Ant.* 5, 3; *Cat. Min.* 51, 4; Cass. Dio XLI, 1, 2; por.: Cic., *Phil.* II, 21, 51; Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50, 4; Vell. Pat. II, 49; Suet., *Iul.* 30, 1; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 281–282; T. Rice Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*. Vol. 2: 58–50 B. C. Oxford 1923, s. 265; K. Raaflaub: *Dignitatis...*, s. 56–64; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 537–538.

⁴³ App., *B. C.* II, 32, 129. Prawdopodobnie przyczynił się do tego pozytywny oddźwięk, z jakim propozycje Cezara spotkały się wśród Rzymian: Plut., *Pomp.* 59, 2; por.: Caes. 30, 2.

⁴⁴ Cezar o liście mówi lakonicznie (*Bell. civ.* I, 9, 2–3). Inni autorzy antyczni także eksponują tylko jego poszczególne wątki. Dopiero zestawienie ich informacji razem pozwala na ocenę charakteru i treści owego pisma. Por.: Liv., *per.* CIX; Suet., *Iul.* 29, 2; Plut., *Caes.* 30, 1; App., *B. C.* II, 32, 128; Cass. Dio XLI, 1, 3–4. Zob.: Flor. II, 13, 15.

⁴⁵ Cezar miał na myśli prawo trybunów ludowych zezwalające mu na zaoczne staranie się o konsulat: G. Rotondi: *Leges publicae populi Romani*. Hildesheim 1962, s. 412. Jego prawomocność była jednak przez wrogów Cezara kwestionowana: N. Rogosz: *Lex...*, s. 10–12.

⁴⁶ Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 52, 4; Plut., *Pomp.* 58, 3; App., *B. C.* II, 27, 104–30, 119; Cass. Dio XL, 62, 3; W. K. Lacey: *The Tribunate...*, s. 327–329; K. Raaflaub: *Zum politischen Wirken...*, s. 300–311; N. Rogosz: *Debaty senatu nad wyznaczeniem Cezarowi następcy w prowincjach galijskich (1 marca 50 r. p.n.e.)*. W: *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej*. Red. A. Kunisz. Katowice 1995, s. 69–81; idem: *Stanowisko...*, s. 53–69.

na rozpuszczenie legionów i zrzeczenie się władzy w prowincjach równocześnie z Pompejuszem, senatorowie opowiedzą się za tym wbrew naciskom konsulów i innych optymatów. Gdyby te kalkulacje się sprawdziły, Pompejusz ze swymi sojusznikami znalazłby się w izolacji, a w dalszych rozgrywkach z Cezarem musiałby przejść do defensywy. Pompejusz nie mógł więc do tego dopuścić. Możliwości zaś takie wówczas posiadał. Dlatego rozstrzygnięcie kwestii galijskiej znowu musiało ulec odwleczeniu, a Cezar w konsekwencji ponownie mógł zyskać na czasie. List jego był więc obliczony na wykorzystanie senatu, posłużenie się nim dla osiągnięcia konkretnych, taktycznych korzyści. Zapewne miał także osłabić sojusz łączący Pompejusza i optymatów oraz podważyć ich dominację nad senatem.

Chcąc się zabezpieczyć przed odrzuceniem swojej oferty, Cezar próbował zmusić senatorów do jej zaakceptowania groźbą zawartą w ostatniej części listu. Niewątpliwie bowiem taką rolę miała odegrać wzmianka o zamiarze pomszczenia krzywd, które – jego zdaniem – próbowali mu wyrządzić wrogowie⁴⁷. Tym posunięciem stawiał senatorów przed koniecznością dokonania wyboru między przyjęciem jego warunków lub narażeniem się na spełnienie zapowiedzianych gróźb. Wobec pacyfistycznego nastawienia większości senatorów Cezar liczył zapewne, że jego propozycje zostaną zaakceptowane. Dzięki temu w dalszych rozgrywkach mógłby przejąć inicjatywę i przy pomocy senatu narzucić wrogom korzystne dla siebie rozwiązanie.

Treść listu Cezara wzbudziła wśród członków senatu silne kontrowersje. Cyceron ocenił go jako cierpki i groźny. Sam autor pisał, że zawarł w nim postulaty umiarkowane, mając nadzieję na pokojowe załatwienie sporu. Ponadto, że uczynił tym ofiarę ze swojej godności. Appian wzmiankuje, iż senatorowie ocenili ofertę Cezara jako wypowiedzenie wojny. Kasjusz Dion sugeruje, iż list nie zawierał szczerych propozycji, ponieważ zdobywcy Galii miało chodzić tylko o podważenie więzi Pompejusza z optymatami i zdemaskowanie polityki wrogów⁴⁸.

Po zapoznaniu się ze wspomnianym listem zebrani przystąpili do omawiania sytuacji w Rzeczypospolitej, tj. głównie kwestii związanych z odebraniem Cezarowi prowincji i wyznaczeniem mu następcy⁴⁹. Obiektywne zbadanie tej części debaty jest jednak trudne ze względu na niedostatki bazy źródłowej, wyczerpujące bowiem dane na ten temat można znaleźć jedynie w *Bellum civile*, której autor

⁴⁷ W tym duchu ów fragment pisma Cezara ujmuje Appian: *B. C.* II, 32, 128. Swetoniusz natomiast (*Iul.* 29, 2) podkreśla, że zdobywca Galii prosił, by nie odbierano mu przywileju przyznanego przez lud i zezwolono na zaoczne staranie się o konsulat. Zob.: K. Raablaub: *Caesar und die Friedensverhandlungen zu Beginn des Bürgerkrieges von 49 v. Chr.* „Chiron” 1975, Bd. 5, s. 257–258.

⁴⁸ Cic., *Ad fam.* XVI, 11, 2; Caes., *Bell. civ.* I, 5, 5; 32, 4; App., *B. C.* II, 32, 129; Cass. Dio XLI, 1, 4. Por.: Vell. Pat. II, 49; Suet., *Iul.* 30, 1. Silne wrażenie, jakie pismo Cezara wywarło na senatorach, eksponuje także E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 282.

⁴⁹ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 2.

był zaangażowany w toczący się spór. Ponadto wiadomo, że w jego interesie leżało takie przedstawienie owych obrad senatu, by ich obraz zgadzał się z lansowaną przez niego linią polityczną i wizją genezy wojny domowej. Możliwości skonfrontowania jego przekazu z innymi są więc ograniczone. Jest tak również dlatego, że ich autorzy nadmieniają jedynie o niektórych fragmentach prac senatu z dnia 1 stycznia 49 r.⁵⁰

Wspomnianą część debaty rozpoczął zdecydowanym wystąpieniem konsul Lentulus, apelując do senatorów o współpracę. Obiecywał wyprowadzenie Rzeczypospolitej z kryzysu, zażegnanie niebezpieczeństwa grożącego jej i senatowi, jednakże pod warunkiem przyjęcia przez uczestników obrad zdecydowanej postawy oraz aktywnego udziału wszystkich w tym przedsięwzięciu⁵¹. Apel ten, jak należy wnioskować, był skierowany zwłaszcza do tych członków senatu, którzy nie zadeklarowali się zdecydowanie po żadnej ze stron, a powiązania zarówno z Pompejuszem, jak i z Cezarem mieli bardzo luźne. Dlatego Lentulus i współpracujący z nim politycy mogli liczyć na zmianę ich orientacji. Prawdopodobnie Lentulusowi chodziło o pozyskanie tych wszystkich, lub co najmniej ich większości, którzy 1 grudnia 50 r. głosowali za wnioskiem trybuna ludowego Kuriona; wówczas było ich 370. Wobec części z nich, a mianowicie tych, którzy poparli wtedy Kuriona z obawy przed jego mocodawcą lub z tego powodu, że liczyli na jego łaski, ów konsul zajął stanowisko bardziej zdecydowane, sugerując, iż jeżeli swej postawy nie zmienia, „to on też pomyśli o sobie i nie będzie się liczył z autorytetem senatu; on również ma możliwość odzyskania łaski i przyjaźni Cezara”⁵². Ostatni fragment wypowiedzi konsula należy bez wątpienia potraktować jako próbę wymuszenia zmiany orientacji przez tych senatorów, do których była ona adresowana.

⁵⁰ Cezar w porównaniu do innych autorów antycznych obrady senatu z dnia 1 stycznia 49 r. omawia w miarę obszernie. Por.: Caes., *Bell. civ. I*, 1, 1–2, 8; Plut., *Caes.* 30, 1–3; *Ant.* 5, 3–4; *Cat. Min.* 51, 2–5; Cass. Dio XLI, 1–3. Tekst w dziele Appiana, w miejscu gdzie powinien być opis dalszej części debaty, ma lukę lub jest zepsuty (*B. C. II*, 32, 129). Trudności związane z badaniem przebiegu owych obrad senatu zwiększają ponadto łudząco podobne opisy debat z 1 grudnia 50 r. i 1 stycznia 49 r. w relacjach Appiana i Plutarcha, budzące zastrzeżenia badaczy, którzy w związku z tym wydarzenia na forum senatu w dniu 1 stycznia 49 r. ujmują różnie. Zob. np.: E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 272, przyp. 1, 281–284; T. Rice Holmes: *The Roman Republic...*, s. 253–254, 265–266; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 61–62; K. Raaflaub: *Dignitatis...*, s. 56–64; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 535–538. M. H. Dettenhofer: *Perdita Iuventus...*, s. 140–141. O propagandzie i tendencji w przekazach Cezara zob. literaturę z przyp. 8.

⁵¹ Caes., *Bell. civ. I*, 1, 2. Por.: Vell. Pat. II, 49; E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 282; T. Rice Holmes: *The Roman Republic...*, s. 265–266; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 537–538.

⁵² Caes., *Bell. civ. I*, 1, 3 (przekład: E. Konik, W. Nowosielska-Konikowa). Owa wzmianka Cezara jest kontrowersyjna. Wiadomo bowiem, że Lentulus był zdeklarowanym wrogiem Cezara. W styczniu 49 r. na forum senatu inicjował większość wymierzonych przeciwko niemu działań: Caes., *Bell. civ. I*, 4, 2; Vell. Pat. II, 48. Zob. przyp. 39.

Podobny charakter miało równie ostre i zdecydowane wystąpienie Scypiona, konsula z 52 r., który konkretnie nadmienił, że chodzi mu o udzielenie poparcia jego zięciowi – Pompejuszowi. W jego imieniu obiecał obecnym na sali obrad uratowanie zagrożonej wojną domową Republiki, ale pod warunkiem, że podejmą z nim realną współpracę. Podobnie jak poprzednik wspomniał też, iż w wypadku kontynuowania dotychczasowych praktyk, czyli unikania lub odwlekania stanowczych decyzji, senatorowie nie mogą liczyć na wsparcie ze strony Pompejusza⁵³. Dał im więc do zrozumienia, że senat będzie w takim wypadku zdany na łaskę Cezara, uważanego za groźniejszego i niebezpieczniejszego dla Republiki⁵⁴. Naciski Scypiona okazały się bardzo wymowne, był bowiem spowinowacony z Pompejuszem. Dlatego Cezar sugerował, iż uczestnicy debaty odebrali je tak, jakby jego rywal wywarł je osobiście⁵⁵.

Bardziej umiarkowane stanowisko zajął inny nieprzyjaciel Cezara, M. Klaudiusz Marcellus, konsul z 51 r. Zaproponował, by nie dążyć do natychmiastowego rozstrzygnięcia omawianej kwestii, gdyż senat nie miał do dyspozycji żadnych wojsk. Nie posiadał więc ochrony, nie mógł swobodnie podejmować uchwał ani, co najważniejsze, ich wyegzekwować. Ów optymata przypomniał więc zebrany, że są skazani na pomoc Pompejusza, a mówiąc inaczej, że muszą realizować taką politykę, jaką ów potentat, a zarazem uciążliwy sojusznik senatu, uzna za stosowną. Marcellus zasugerował, iż ten niezbyt dogodny dla senatu stan rzeczy można i należy zmienić. Odpowiedział słuchaczom, że najpierw jednak trzeba zrealizować zaciągi, czyli dać senatowi do dyspozycji wojsko. Dopiero pod jego ochroną, już bez jakichkolwiek obaw i oglądania się na Pompejusza czy Cezara, można będzie podejmować rozstrzygające decyzje⁵⁶. W propozycji Marcellusa był więc widoczny zdecydowanie inny zamiar niż te, które próbowali osiągnąć jego przedmówcy. Istotą bowiem jego projektu było dążenie do zapewnienia senatowi samodzielności i niezależnienia go, głównie od Pompejusza. Charakterystyczne, że cel ten był identyczny z polityką, jaką ów optymata próbował realizować w czasie swego konsulatu w 51 r. Ostatecznie został wtedy zmuszony do podpo-

⁵³ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 4; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; J. van Ooteghem: *Pompee...*, s. 509–510; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 489; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 130; M. Bonnefond–Coudry: *Le Sénat...*, s. 513.

⁵⁴ App., *B. C.* II, 33, 130. Pogląd taki dominował wśród senatorów już w roku poprzednim: App., *B. C.* II, 29, 112; N. Rogosz: *Stanowisko...*, s. 57–59, 63–65, 67–68.

⁵⁵ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 1. O powinowactwie Scypiona z Pompejuszem: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 189; J. Linderski: *Q. Scipio Imperator*. In: *Imperium Sine Fine: T. Robert S. Broughton and the End of the Roman Republic*. Ed. J. Linderski. Historia Einzelschriften. H. 105. Stuttgart 1996, s. 150. Więzy między nimi umocniła również współpraca podczas trzeciego konsulatu Pompejusza w 52 r., gdyż Scypion był wówczas jego partnerem na urzędzie przez ostatnią część roku: J. Leach: *Pompey...*, s. 158.

⁵⁶ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 2–3; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 417; M. Bonnefond–Coudry: *Le Sénat...*, s. 512–513.

rządkowania się woli Pompejusza i jego najbliższych współtowarzyszy⁵⁷. Jednak w styczniu 49 r., po katastrofalnej dla Pompejusza debacie senatu w dniu 1 grudnia 50 r., świadczącej o załamaniu się jego polityki, Marcellus dostrzegł zapewne szansę na ponowną próbę zrealizowania swych planów i marzeń o Rzeczypospolitej wolnej od dominacji jakichkolwiek jednostek.

Inne stanowisko zajął M. Kalidiusz, stawiając wniosek, by Pompejusz udał się do swoich prowincji. Argumentował, iż dzięki temu nie będzie dawać powodu do wojny ani prowokować Cezara, obawiającego się, że może zostać zaatakowany przez legiony powierzone przeciwnikowi. Propozycję Kalidiusza poparł M. Caelius Rufus⁵⁸.

Wnioski te, nie wyłączając sformułowanego przez M. Marcellusa, a więc wroga Cezara, spotkały się ze zdecydowaną ripostą konsula Lentulusa i współdziałającego z nim M. Porcjusza Katona⁵⁹. Każda bowiem z propozycji przedstawionych przez przedmówców tego konsula mogła, w wypadku jej akceptacji, podważyć linię polityczną realizowaną przez niego w porozumieniu z Pompejuszem. Groziły one także zaprzątnięciem uwagi senatu innymi kwestiami niż wyznaczenie Cezarowi następcy. Nawet Marcellus, mimo dobrych intencji, mógł, podobnie jak Kurion w poprzednim roku, doprowadzić do wymknięcia się senatu spod kontroli Pompejusza oraz współdziałających z nim optymatów i w ostateczności uniemożliwić podjęcie jakiegokolwiek uchwały przeciwko namiestnikowi Galii. W mniemaniu Lentulusa i jemu podobnych polityków propozycja M. Klaudiusza Marcellusa miała ewidentny mankament. Organizacja wojsk, na których senat mógłby się oprzeć, wymagała czasu. Rozpatrywanie i realizacja tego rozwiązania oznaczały więc odwołanie rozstrzygnięcia sporu o prowincje galijskie na okres trudny do określenia, na pewno jednak nie krótki. A o to przecież chodziło Cezarowi – czas pracowałby na jego korzyść. Po wyborze na urząd konsula i ewentualnym dalszym odwołaniu sprawy, a potem po objęciu tego stanowiska konflikt wygasłby sam. Tym sposobem zdobywca Galii osiągnąłby cel rękami przeciwników. Dlatego Lentulus bardzo ostro zwalczał także projekt M. Marcellusa. Utrącenie postulatów

⁵⁷ Por.: Cic., *Ad fam.* VIII, 5, 3; 9, 2; 5; 8, 4–5; Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 53, 1; App., *B. C.* II, 26, 99; Cass. Dio XL, 59, 1–3. Politykę M. Klaudiusza Marcellusa podczas jego konsulatu w 51 r. wobec kwestii galijskiej omawia N. Rogosz: *Senat a konflikt Pompejusza z Cezarem. Wniosek konsula Marcellusa z 51 roku p.n.e. w sprawie odwołania Cezara z prowincji*. W: „Antiquitas”. T. 13. Red. E. Konik. Wrocław 1987, s. 201–233.

⁵⁸ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 3–4; por.: Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 55, 1–2. Obawy te były przez M. Kalidiusza wyolbrzymione, gdyż Cezar tych żołnierzy przekupił (Plut., *Caes.* 29, 3; App., *B. C.* II, 29, 114–30, 117), a tym samym uczynił dla siebie nieszkodliwymi. Potwierdzają to opinie Cyclerona o tych wojskach, sformułowane po rozpoczęciu walk (Cic., *Ad Att.* VII, 13, 2; 20, 1). Por.: R. Kamienik: *Rubikon* Lublin 1987, s. 12; N. Rogosz: *Polityczno-wywiadowcze podłoże...*, s. 72.

⁵⁹ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 5; Plut., *Cat. Min.* 51, 4; P. Stein: *Die Senatsitzungen...*, s. 62; M. Bonnefond–Coudry: *Le Sénat...*, s. 539–540. Szerzej o wkładzie Katona w zwalczanie Cezara: A. Afzelius: *Die politische Bedeutung des jüngeren Cato*. „Classica et Mediaevalia” 1941, vol. 4, s. 179–182; H. Gesche: *Cato...*, s. 69–85.

M. Kalidiusza i M. Celiusza Rufusa było łatwiejsze, gdyż wszyscy obecni na sali obrad bez trudu orientowali się, iż są korzystne dla Cezara⁶⁰.

Gwałtowne wystąpienie Lentulusa przyniosło pożądany skutek. Wielu senatorów albo zaakceptowało jego racje, których konkretnie nie znamy, albo – jak sugeruje Cezar – uległo pogróżkom i zostało zastraszonych⁶¹. W tej sytuacji wrogowie Cezara, nadający ton debacie, doprowadzili do postawienia formalnego wniosku, który ostatecznie sformułował teść Pompejusza Scypion: Cezar powinien rozpuścić swoją armię przed określonym terminem. W razie odmowy zostanie uznany za wroga państwa⁶².

Przebieg tego fragmentu obrad senatu Cezar potraktował w swym dziele skrótowo, wiele istotnych wątków i kwestii opuścił. Należy przypuszczać, iż nie chciał przedstawiać zwłaszcza głosowania, które wypadło dlań niepomyślnie⁶³. Bardziej dokładnie i kompleksowo owa część debaty jest omówiona w żywocie Cezara autorstwa Plutarcha i w dziele Kasjusza Diona⁶⁴. Według Plutarcha, gdy doszło do głosowania, kierujący posiedzeniem konsulowie postąpili tak, jak G. Klaudiusz Marcellus 1 grudnia 50 r.: skierowali do zebranych dwa pytania. Pierwsze: Kto jest za tym, by wojsko rozpuścił Pompeusz? Rozwiązanie takie poparło niewielu⁶⁵. Zgodnie z sugestiami Kasjusza Diona wielu senatorów opowiedziało się przeciwko temu wbrew swoim poglądom, dlatego że głosowanie odbywało się w atmosferze zastraszania, w obecności wojsk Pompejusza, stacjonujących w pobliżu na przedmieściu⁶⁶. Na drugie pytanie: Kto jest za tym, by swe wojska rozpuścił Cezar?, odpowiedzieli twierdząco, z małymi wyjątkami, prawie wszyscy obecni. Kasjusz Dion twierdzi, iż tylko Celiusz i Kurion mieli głosować przeciwko⁶⁷. Następnie trybun ludowy M. Antoniusz, podobnie jak swego czasu

⁶⁰ M. Kalidiusz i M. Celiusz Rufus sympatyzowali z Cezarem. Po wybuchu wojny w różnym czasie opowiedzieli się po jego stronie. O M. Celiuszu Rufusie: G. Pianko: *Korespondenci Cy-cerona. M. Celiusz Rufus*. „Meander” 1962, T. 17, s. 179–191; S. B. Jackson: *Marcus Caelius Rufus*. „Hermathena” 1979, vol. 126, s. 55–67. V. J. Rosivach: *Caelius' Adherence to the Caesarian Cause*. „The Classical World” 1980–1981, vol. 74, s. 201–212.

⁶¹ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6. Zob.: E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 489; K. Raafaub: *Zum politischen Wirken...*, s. 306; R. Seager: *Pompey...*, s. 161.

⁶² Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6–7; por.: Plut., *Caes.* 30, 2; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 210; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 509–510; R. Seager: *Pompey...*, s. 161.

⁶³ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6–8. O tym fragmencie debaty patrz: K. Raafaub: *Dignitatis...*, s. 56–59; i dem: *Zum politischen Wirken...*, s. 306–311.

⁶⁴ Plut., *Caes.* 30, 2–3; Cass. Dio XLI, 2, 1–2. Opisy Plutarcha i Kasjusza Diona mają jednak również braki. Nie są też w pełni zgodne z wersją Cezara (*Bell. civ.* I, 2, 6–8). Ponadto informacje Plutarcha o tym fragmencie debaty, znajdujące się w żywotach Antoniusza i Katona Młodszego, budzą zastrzeżenia. Zob. np.: E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 272, przyp. 1 i s. 284, przyp. 1.

⁶⁵ Plut., *Caes.* 30, 3; *Ant.* 5, 4. Por.: Cass. Dio XLI, 2, 1.

⁶⁶ Cass. Dio XLI, 2, 1. Na obecność wojsk Pompejusza niedaleko miejsca obrad zwraca uwagę E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 282–283.

⁶⁷ Cass. Dio XLI, 2, 1. Por.: Plut., *Caes.* 30, 3; *Ant.* 5, 4.

Kurion, wystąpił z pytaniem: Kto jest za tym, by Cezar i Pompejusz rozpuścili swe armie równocześnie? Jak pisze Plutarch, opowiedzieli się za tym wszyscy jednogłośnie⁶⁸. Podważyło to zasadność wniosku Scypiona, który wobec tego zamierzał osiągnąć swój cel przemocą. Dlatego także z ostrą naganą wobec senatorów ponownie wystąpił Lentulus. Po niej większość była skłonna zaakceptować projekt Scypiona. Uniemożliwili to jednak trybunowie ludowi M. Antoniusz i Kw. Kasjusz. Według Cezara weto postawili przeciwko wnioskowi Scypiona. Kasjusz Dion informuje natomiast, przemilczając inicjatywę Antoniusza prezentowaną przez Plutarcha, iż weto zgłosili przeciwko uprawomocnieniu głosowania, którym kierowali konsulowie⁶⁹.

Wobec takiego rozwoju sytuacji senat rozpoczął debatę nad tym posunięciem trybunów. Jej wynikiem była uchwała o zmianie szat, potępiająca także postępowanie i taktykę owych trybunów. Również wobec niej M. Antoniusz i Kw. Kasjusz postawili weto. Po zmianie szat przez senatorów obrady kontynuowano. Ich przedmiotem było ukaranie obydwu. Niczego konkretnego w tej sprawie jednak nie postanowiono. Nie wyznaczono również nowego namiestnika prowincji galijskich⁷⁰.

W następnych dniach senat również pracował, wyjąwszy dni komicjalne, które przypadały na 3 i 4 stycznia. W wyniku zabiegów i nacisków Pompejusza i jego najbliższych współtowarzyszy frekwencja była zapewne bardzo wysoka. Do udziału w posiedzeniach zmobilizowano przyjaciół konsulów, ich bliskich oraz wszystkich, jakich się dało znaleźć, wrogów Cezara. Wywierali oni na pozostałych senatorów ogromną presję. W takiej sytuacji i atmosferze uczestnikom tych debat było trudno podejmować swobodne decyzje⁷¹. Mimo to obrońcy zdobywcy Galii starali się w miarę możliwości niweczyć zamiary przeciwników. Cenzor L. Kalpurniusz Pizon zaproponował powiadomienie Cezara o wniosku Scypiona, przyrzekając podjąć się tej misji. Podobnie wypowiadał się pretor L. Roscjusz. Inni,

⁶⁸ Plut., *Caes.* 30, 3; *Ant.* 5, 4. Zob.: Cic., *Phil.* II, 21, 51; H. Bengtson: *Marcus Antonius...*, s. 48; a także: J. Lindsay: *Marc Antony*. London 1936, s. 132–133; E. Goltz Huzar: *Mark Antony...*, s. 48.

⁶⁹ *Caes.*, *Bell. civ.* I, 2, 7–8; Liv., *per.* CIX; Plut., *Caes.* 30, 3; Cass. Dio XLI, 2, 2; L. Thommen: *Das Volkstribunat der späten römischen Republik*. Historia Einzelschriften. H. 59. Stuttgart 1989, s. 215. Por.: M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 564–565; L. de Libero: *Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volksversammlung der ausgehenden römischen Republik (70–49 v. Chr.)*. Hermes Einzelschriften. H. 59. Stuttgart 1992, s. 36.

⁷⁰ Zob.: *Caes.*, *Bell. civ.* I, 2, 7–8; Liv., *per.* CIX; Cass. Dio XLI, 3, 1; por.: Plut., *Caes.* 30, 3; *Ant.* 5, 4; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 564–565; L. Thommen: *Das Volkstribunat...*, s. 215.

⁷¹ Bardzo zdecydowanie tezę taką eksponuje Cezar: *Bell. civ.* I, 3, 4–5. Na temat frekwencji senatorów na posiedzeniach podczas rozstrzygania przez senat kwestii galijskiej zob.: R. Kamienik: *O senatus frequens i o absencjach Cyclerona w senacie*. W: „Antiquitas”. T. 15. Red. E. Konik. Wrocław 1992, s. 94.

idąc ich śladem, zażądali, by do Cezara wysłano posłów celem powiadomienia go o przebiegu obrad oraz stanowisku senatu⁷².

Ponieważ Pompejuszowi i powiązanym z nim optymatom sytuacja zaczęła się wymykać spod kontroli, jego najbliżsi współpracownicy, przy jego dyskretnym wsparciu, ostro zaatakowali oponentów. Najbardziej zdecydowanie uczynił to konsul Lentulus, ponadto Scypion i Katon. Wszyscy sprzeciwili się zgłoszonym propozycjom. Za wszelką cenę postanowili nie dopuścić do ich uchwalenia, gdyż groziło to kolejną zwłoką w ostatecznym rozstrzygnięciu kwestii galijskiej, a także ponownym przejęciem inicjatywy przez zwolenników Cezara – podobnie jak się to zdarzało w poprzednim roku⁷³.

Konsulowie wraz z innymi wrogami zdobywcy Galii w ogóle nie zamierzali dopuścić do jakichkolwiek działań mogących w perspektywie doprowadzić do porozumienia. Pod ich wpływem senat był coraz mniej skłonny do kompromisu⁷⁴. Prawdopodobnie wówczas obrońcy Cezara wystąpili w jego imieniu ze znacznie złagodzonymi propozycjami rozwiązania konfliktu. W imieniu swego mocodawcy sugerowali rozpuszczenie jego wojsk z wyjątkiem dwóch legionów oraz opuszczenie przez niego prowincji poza Galią Przedalpejską i Ilirią, które zamierzał zatrzymać do objęcia konsulatu. Gdy to nie dało efektu, w rezultacie bardzo aktywnej mediacji Cyclerona zgodzili się na dalsze ustępstwa: poprzestanie na jednym legionie i Ilirii. W wyniku zabiegów wielkiego mówcy warunki takie zgodził się zaakceptować Pompejusz, ale owo zarysowujące się porozumienie podważyli jego sojusznicy z grona najbardziej konserwatywnych optymatów⁷⁵. Wówczas zapewne trybunowie ludowi M. Antoniusz i Kw. Kasjusz podjęli próbę pokrzyżowania ich zamiarów, ale bez powodzenia⁷⁶. Było widoczne, że obrady przebiegają w coraz większym pośpiechu i nerwowej atmosferze. Pod wpływem współtowarzyszy Pompejusza na forum senatu panował – zdaniem autora *Bellum civile* – coraz większy bezład⁷⁷.

⁷² Caes., *Bell. civ.* I, 3, 6–7; J. Suolahti: *The Roman Censors*. Helsinki 1963, s. 488; B. Englisch: *L. Calpurnius Piso Caesoninus ein Zeitgenosse Ciceros*. München 1979, s. 68.

⁷³ Caes., *Bell. civ.* I, 4, 2–4; Plut., *Cat. Min.* 51, 5; por.: Vell. Pat. II, 49; Eutrop. VI, 19, 2–3; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 210; J. Leach: *Pompey...*, s. 171; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 131–132.

⁷⁴ Caes., *Bell. civ.* I, 4, 2–4; Hirt., *Bell. Gall.* VIII, 50, 4; Suet., *Iul.* 30, 1; J. Leach: *Pompey...*, s. 171.

⁷⁵ Plut., *Caes.* 31, 1–2. Por.: Cic., *Ad fam.* XVI, 12, 2; Suet., *Iul.* 30, 1; Plut., *Cic.* 37, 1. Appian wydarzenia te umieszcza nie w styczniu 49 r. lecz w grudniu 50 r.: *B. C.* II, 32, 126–127. Zob.: J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 510–511; Ch. Habicht: *Cicero der Politiker*. München 1990, s. 78; M. Fuhrmann: *Cicero und die römische Republik*. München–Zürich 1990, s. 187; T. N. Mitchell: *Cicero, the Senior Statesman*. New Haven–London 1991, s. 247–248.

⁷⁶ Sygnałizuje to Appian: *B. C.* II, 33, 130. O działaniach M. Antoniusza i Kw. Kasjusza w tym czasie: G. Niccolini: *I fasti...*, s. 331. Nieco inaczej przedstawia je P. Stein: *Die Senats-sitzungen...*, s. 63.

⁷⁷ Caes., *Bell. civ.* I, 5, 1.

Do podjęcia rozstrzygających decyzji w sprawie Galii doszło 7 stycznia 49 r. Podobnie jak w poprzednich dniach obrady senatu musiały być niezwykle burzliwe. Ich przebiegu nie znamy. Wiadomo jedynie, że konsul Lentulus i współpracujący z nim optymaci doprowadzili ostatecznie do odrzucenia porozumienia wypracowanego przy dużym udziale Cyclerona⁷⁸.

Z inicjatywy konsulów, prawdopodobnie z naruszeniem prawa, bo – jak twierdzi Cezar – okoliczności tego nie uzasadniały, ponadto bezwzględными i godnymi potępienia metodami, uchwałą senatu wprowadzono stan wyjątkowy w państwie⁷⁹. Korzystając następnie z wynikających z tej uchwały uprawnień, senat podjął kilka znaczących decyzji. Pierwsza dotyczyła Cezara. Jej mocą, jak sam twierdzi, skrócono mu namiestnictwo o pół roku. Wellejusz Paterkulus sugeruje, iż postanowiono również, że jako prywatna osoba ma przybyć do Rzymu i zgodnie ze zwyczajem, przewidzianym trybem, może starać się o konsulat na 48 r.⁸⁰ Według Kasjusza Diona do oznaczonego dnia Cezar miał także przekazać swe prowincje następcy i rozpuścić armię; gdyby tego nie zrobił, postanowiono traktować go jak wroga działającego na szkodę państwa⁸¹. Ponieważ tym decyzjom senatu ponownie sprzeciwili się trybunowie M. Antoniusz i Kw. Kasjusz, dalej broniący Cezara, senatorowie rozpoczęli debatę nad ich postępowaniem. Jej wynikiem była specjalna uchwała uchylająca weto trybunów. Zdaniem Cezara uczyniono to w cyniczny sposób⁸². Po proteście Antoniusza przeciwko znieważeniu godności trybunów ludowych, którzy nie popełnili żadnych hańbiących ich czynów, konsul Lentulus korzystając ze swych uprawnień, prawdopodobnie przy wsparciu swego kolegi na urzędzie, usunął obydwu oponentów z senatu⁸³. Tym sposobem górami okazał się

⁷⁸ Por.: Cic., *Ad fam.* XVI, 12, 2; Caes., *Bell. civ.* I, 5, 1; 5, 4; Suet., *Iul.* 30, 1; Plut., *Caes.* 31, 2; K. Raaflaub: *Dignitatis...*, s. 72–82. Zob. też: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 211; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 510–511; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 489; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 418; T. N. Mitchell: *Cicero...*, s. 248.

⁷⁹ Caes., *Bell. civ.* I, 5, 3–4; 7, 2; 5; por.: Cic., *Ad fam.* XVI, 11, 2; Cass. Dio XLI, 3, 3. Zob. ujęcie i ocenę tego posunięcia senatu: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 2, s. 252; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 63; M. Bonnefond–Coudry: *Le Sénat...*, s. 213, 232–233, 255–256, 788–789; F. Cássola, L. Labruna: *Linee di una storia delle istituzioni repubblicane*. Napoli 1991, s. 364–365. Prawo senatu do wprowadzania stanu wyjątkowego było przy każdej okazji kwestionowane i atakowane przez popularów: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 2, s. 256–257. Negatywna opinia Cezara o uchwale senatu z dnia 7 stycznia 49 r. może więc mieć i taki podtekst.

⁸⁰ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6; 5, 4; 9, 2; Vell. Pat. II, 49; R. Seager: *Pompey...*, s. 162; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 418; por.: P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 131–132.

⁸¹ Cass. Dio XLI, 3, 4. Por.: Flor. II, 13, 17.

⁸² Caes., *Bell. civ.* I, 5, 4; 32, 6; Suet., *Iul.* 31, 1; 33, 1. O działaniach trybunów ludowych M. Antoniusza i Kw. Kasjusza patrz: P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 63; G. Niccolini: *I fasti...*, s. 331–332; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 258; L. Thommen: *Das Volkstribunat...*, s. 215; F. Cássola, L. Labruna: *Linee...*, s. 364–365.

⁸³ Fakt ten już wśród starożytnych budził wiele kontrowersji. W ich relacjach nie jest ujmowany jednoznacznie. Według Appiana (*B. C.* II, 33, 131) konsulowie kazali trybunom opuścić posiedzenie. Ci zaś najbliższej nocy w pośpiechu udali się do Cezara. Kasjusz Dion sugeruje, że z senatu

Pompejusz, który ostatecznie uzyskał poparcie senatu dla swego stanowiska i realizowanej konsekwentnie od dłuższego czasu linii politycznej, a wraz z nim otrzymał do dyspozycji wojsko, dowództwo nad nim i finanse państwa⁸⁴.

Taki wynik obrad senatu w dniu 7 stycznia 49 r. był efektem oddziaływania kilku czynników. W pierwszej kolejności sprzyjały temu podziały wśród senatorów. L. Anneusz Florus omawiając sytuację tuż przed wybuchem wojny domowej, jednoznacznie stwierdza, iż wobec konfliktu Pompejusza z Cezarem „cały senat podzielił się na partie”⁸⁵. Akcentuje to również Wellejusz Paterkulus, który informuje, iż „broń Pompejusza stanowiła powaga senatu”. Nie oznacza to, że popierali go wszyscy senatorowie, lecz trudna do jednoznacznego określenia grupa, gdyż ów dziejopis w tym samym fragmencie swego dzieła nadmienia również, że wśród członków senatu znajdowali się także stronnicy Cezara⁸⁶. Z relacji tego ostatniego wynika z kolei, iż wśród opowiadających się za Pompejuszem wielu było opieszałych, niechętnie się podporządkowujących jego polityce, czyniących to w ostatniej chwili i raczej pod przymusem, bo bez możliwości dokonania takiego wyboru, jakiego pragnęli. Byli to więc senatorowie nastawieni raczej neutralnie, prawdopodobnie większość spośród tych, którzy w poprzednim roku popierali inicjatywy trybuna ludowego G. Skryboniusza Kuriona, a na początku 49 r., w wyniku zaostrzenia się sytuacji, musieli się zdecydować na wybór między Pompejuszem a Cezarem⁸⁷. Podobnie było zapewne z bardzo licznymi zwolennikami pokojowego rozwiązania konfliktu między tymi dwoma politykami, pacyfistami za wszelką cenę⁸⁸.

usunął ich konsul Lentulus (XLI, 3, 2). Plutarch w żywocie Antoniusza (5,4) ujmuje to podobnie, ale w ostrzejszej formie: Lentulus miał ich z senatu wyrzucić. W biografii Cezara (31, 2) podaje, że uczynili to obydwaj konsulowie wśród obelg. Cezar (*Bell. civ.* I, 5, 5) twierdzi ogólnikowo, iż trybunowie z Rzymu uciekli. Mniej więcej tak samo Appian (*B. C.* II, 33, 131). Cynceron podaje (*Ad fam.* XVI, 11, 2), że nikt ich z Rzymu nie wypędział, natomiast autor perioch Liwiuszowego dzieła, że zostali wypędzeni (*per.* CIX). Swetoniusz twierdzi (*Iul.* 31, 1; 33, 1), że uciekli po uchyleniu ich sprzeciwu, i precyzuje, iż ich wypędzono. Por.: Cic., *Phil.* II, 21, 52.

⁸⁴ Vell. Pat. II, 49; Cass. Dio XLI, 3, 3. Pozycja Pompejusza wśród republikanów jest przedmiotem dyskusji. Szczególnie jego dowództwo. Kwestionuje się zwłaszcza pogląd, że był naczelnym dowódcą ich wojsk. Rozważania nad jego formalno-prawną i faktyczną pozycją w 49 r., wraz z przeglądem literatury na ten temat patrz: R. K a m i e n i k: *Kwestia...*, s. 58–63; i d e m: *Rubikon...*, s. 61–65.

⁸⁵ Flor. II, 13, 5 (przekład: I. Lewandowski). Por.: II, 13, 15.

⁸⁶ Vell. Pat. II, 49 (przekład: E. Zwolski).

⁸⁷ Podczas debat senatu nad kwestią galijską większość jego członków zawsze popierała projekt jednoczesnego pozbawienia prowincji i wojska Cezara oraz Pompejusza. Gdy senatorowie byli zmuszeni wybierać między obydwoma rywalami, decydowali się na pozostawienie wojsk i prowincji Pompejuszowi: App., *B. C.* II, 27–30. Por.: Plut., *Pomp.* 58, 4; *Ant.* 5, 4; Cass. Dio XLI, 2, 1. Ponieważ po 1 stycznia 49 r. postulat równoczesnego odebrania wojska i prowincji Cezarowi i Pompejuszowi upadł, owi senatorowie musieli zmienić stanowisko. Byli to ci, o których wzmiankuje Cezar (*Bell. civ.* I, 3, 1).

⁸⁸ Vell. Pat. II, 48. Zob. przyp. 109.

Wielkie wpływy w senacie posiadali zwłaszcza stronnicy Pompejusza, uznający, od czasu gdy zadeklarował chęć obrony Republiki, jego dominację na arenie politycznej. Byli wśród nich patrycjusze, ludzie – jak to określa Wellejusz Paterkulus – starej daty, czyli głównie optymaci. Cechowała ich wówczas wielka aktywność podbudowana wrogością do zdobywcy Galii. Z tego powodu wywierali naciski na innych senatorów, chcąc również ich zmusić do zaakceptowania stanowiska narzuconego przez Pompejusza⁸⁹. Wśród jego zwolenników znajdowali się bardzo wpływowi Rzymianie. Najważniejszą rolę w tym gronie odgrywali konsulowie G. Klaudiusz Marcellus i L. Korneliusz Lentulus Krus, realizujący na forum senatu przeforsowaną przez Pompejusza linię polityczną⁹⁰. Ponadto niektórzy z aktualnie wówczas urzędujących pretorów i jego przyjaciele, a także bliscy, senatorowie oddani mu z różnych innych względów oraz będący przyjaciółmi konsulów⁹¹. Wśród nich byli: teść Pompejusza Kw. Cecyliusz Metellus Pius Scypion Nazyka⁹², L. Domicjusz Ahenobarbus, konsul z 54 r.⁹³, i inni zdeklarowani wrogowie Cezara, jak np. M. Porcjusz Katon⁹⁴. Bardziej umiarkowaną postawę zajmował wśród nich jedynie M. Klaudiusz Marcellus, konsul z 51 r.⁹⁵ W tym gronie nieobecny był wówczas M. Kalpurniusz Bibulus, również znaczący stronnik Pompejusza i zacięty wróg Cezara, gdyż nie powrócił jeszcze z Syrii, której zarząd objął w poprzednim roku⁹⁶.

⁸⁹ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 2; 3, 4–5; 4, 4; 9, 2; Vell. Pat. II, 49; Flor. II, 13, 20.

⁹⁰ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 2; 2, 5; 4, 1; Vell. Pat. II, 49; Plut., *Caes.* 31, 2; *Pomp.* 58, 4; Eutrop. VI, 19, 2–3; Oros. VI, 15, 1. O nich patrz: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 1, s. 472–473, 512; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte...*, Bd. 2, s. 334, 468–471.

⁹¹ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6; 3, 1–4; 6, 6. Wśród pretorów byli zwolennicy Cezara i Pompejusza. Odnośnie do orientacji niektórych pretorów badacze nie są zgodni. Różnie oceniają też liczebność zwolenników obydwu rywali w tym kolegium. Por.: B. Fuchs: *Die Parteigruppierung...*, s. 13–21, 52–66; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 257–258; D. R. Shackleton–Bailey: *The Roman Nobility...*, s. 254–264; H. Bruhns: *Caesar...*, s. 43–49, zwłaszcza 44–45.

⁹² Caes., *Bell. civ.* I, 1, 4; 2, 1; 4, 1; 6, 5; Plut., *Caes.* 30, 2–3; T. Aleksandrowicz: *Elita władzy a oratorstwo w schyłkowym okresie Rzeczypospolitej Rzymskiej*. Katowice 1996, s. 76–77. O nim: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 1, s. 478–479; F. Münzer: *Q. Caecilius Metellus Pius Scipio*, 99. In: RE. Bd. 3. Stuttgart 1899, szp. 1224–1228; J. Linderski: *Q. Scipio...*, s. 145–185.

⁹³ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 5. O nim: F. Münzer: *L. Domitius Ahenobarbus*, 27. In: RE. Bd. 5. Stuttgart 1905, szp. 1334–1343; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte...*, Bd. 3. Leipzig 1906, s. 18–24.

⁹⁴ Caes., *Bell. civ.* I, 3, 4; 4, 2; 4. O M. Porcjuszu Katonie por. literaturę z przyp. 29 i 59.

⁹⁵ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 2; 5. O M. Klaudiuszu Marcellusie: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 1, s. 482; F. Münzer: *M. Claudius Marcellus*, 229. In: RE. Bd. 3. Stuttgart 1899, szp. 2760–2764; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte...*, Bd. 2, s. 330–333.

⁹⁶ Eutrop. VI, 19, 2–3; W. Feemster Jashemski: *The Origins and History of the Proconsular and Proprætorian Imperium to 27 B.C.* Chicago 1950, s. 156. Podczas wojny z Cezarem był dowódcą floty Pompejusza: T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 261; zob. też s. 250; T. Łoposzko: *Starożytne bitwy morskie*. Gdańsk 1992, s. 354. Listę i charakterystykę najaktywniejszych współpracowników Pompejusza na forum senatu przed 49 r. patrz: H. Bruhns: *Caesar...*, s. 26–30. Zestawienia zwolenników Pompejusza po wybuchu wojny, por.: B. Fuchs: *Die Parteigruppierung...*, s. 4–33; D. R. Shackleton–Bailey: *The Roman Nobility...*, s. 254–255, 262–263; H. Bruhns: *Caesar...*, s. 38, 43–44, 49, 53–54, 60.

Inaczej przedstawiało się położenie zwolenników Cezara. Twierdzi on, że bardzo wielu senatorów obawiało się go bądź liczyło na jego względy⁹⁷, jednakże na pewno nie wszyscy, których miał na myśli, byli jego stronnikami. Bez wątpienia mieli oni mniejsze wpływy i możliwości działania niż zwolennicy Pompejusza. W pierwszych dniach stycznia 49 r. byli także mniej liczni. Swetoniusz informuje, że Cezar miał na swoich usługach wielu kupionych polityków. Nie jest to przesada, ponieważ o ich pozyskiwanie starał się od dłuższego czasu⁹⁸. Nie da się jednak ustalić, ilu ich było. Z kolei Wellejusz Paterkulus sugeruje, iż za Cezarem opowiadali się ludzie rozsądni, a więc umiejący dobrze ocenić siły i możliwości obydwu rywali⁹⁹.

Spośród urzędników z 49 r. na rzecz zdobywcy Galii bardzo aktywnie działali jedynie trybunowie ludowi M. Antoniusz i Kw. Kasjusz¹⁰⁰, pretor Roscjusz¹⁰¹ oraz spowinowacony z Cezarem cenzor L. Kalpurniusz Pizon¹⁰². Oprócz nich bronili go jeszcze M. Kalidiusz¹⁰³, M. Celiusz Rufus¹⁰⁴, a także L. Aureliusz Kotta, konsul z 65 r.¹⁰⁵ Ponadto sprawę namiestnika Galii popierali bliscy mu, ale bliżej nie określani członkowie senatu, prawdopodobnie ci, którzy znani nam są z aktywnej współpracy z Cezarem w latach poprzednich, np. niektórzy trybunowie ludowi z 51 r., ówczesny konsul Ser. Sulpicjusz Rufus, trybun ludowy z 50 r. G. Skryboniusz Kurion, konsul z tego roku L. Emiliusz Paulus itp.¹⁰⁶

⁹⁷ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 3.

⁹⁸ Suet., *Jul.* 27. O przekupywaniu rzymskich polityków przez Cezara por. też: Plut., *Caes.* 29, 2–3; *Pomp.* 58, 1; *Ant.* 5, 1; App., *B. C.* II, 26, 101; Cass. Dio XL, 60; N. Rogosz: *Debata senatu...*, s. 81–84; zob. także: M. Gelzer: *Cäsar...*, s. 136; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 407–408; N. Rogosz: *Stanowisko...*, s. 59.

⁹⁹ Vell. Pat. II, 49.

¹⁰⁰ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 1; 2, 7; 5, 1; App., *B. C.* II, 33, 130. O nich: G. Niccolini: *I fasti...*, s. 329–335; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 258–259. Por. także literaturę z przyp. 5.

¹⁰¹ Caes., *Bell. civ.* I, 3, 6. Tuż po wybuchu wojny brał udział w misjach pokojowych: K. Raaflaub: *Caesar...*, s. 247–300; K. von Fritz: *The Mission of L. Caesar and L. Roscius in January 49 B. C.* In: idem: *Schriften zur griechischen und römischen Verfassungsgeschichte*. Berlin–New York 1976, s. 449–478.

¹⁰² Caes., *Bell. civ.* I, 3, 6. O nim: J. Suolahti: *The Roman Censors...*, s. 486–490; B. Englisch: *L. Calpurnius Piso...*

¹⁰³ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 3.

¹⁰⁴ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 4. O nim patrz literaturę z przyp. 60.

¹⁰⁵ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 5.

¹⁰⁶ O G. Skryboniuszu Kurionie patrz literaturę z przyp. 5. Zob. też: N. Rogosz: *Debata senatu...*, s. 65–96; O Ser. Sulpicjuszu Rufusie: P. Willems: *Le Sénat...*, vol. 1, s. 462; T. Aleksandrowicz: *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas*. Katowice 1990, s. 80. O L. Emiliuszu Paulusie: R. D. Weigel: *The Career of L. Paullus, Cos. 50*. „Latomus” 1979, vol. 38, s. 637–646. Zestawienia zwolenników Cezara po wybuchu wojny patrz: B. Fuchs: *Die Parteigruppierung...*, s. 52–76, 80–83; D. R. Shackleton–Bailey: *The Roman Nobility...*, s. 257–264; H. Bruhns: *Caesar...*, s. 39–40, 45–46, 50–51, 56–60.

Zdecydowanie najtrudniejsza do jednoznacznego określenia i scharakteryzowania jest grupa senatorów nastawionych neutralnie, bezimienna w swej masie i najmniej aktywna. Ilu i jakich polityków zajęło taką podstawę i miało takie poglądy, trudno powiedzieć. Cezar w *Bellum civile* nadmienia tylko o jednym spośród nich, byłym konsulu z 56 r. L. Marcjusz Filipposie¹⁰⁷. Wzmiankuje także o jego synu, trybunie ludowym z 49 r. Jego postawa wobec ówczesnych wydarzeń nie jest jednak znana¹⁰⁸. 7 stycznia większość z grona tych senatorów w wyniku wywieranych na nich nacisków, przymusowej sytuacji itp., opowiedziała się po stronie Pompejusza. Znacznie mniej spośród nich poparło Cezara. Podobna rozszada nastąpiła zapewne wśród pacyfistycznie, być może w znacznej mierze również neutralnie, nastawionych zwolenników ratowania pokoju za wszelką cenę. Siódmego stycznia 49 r. prawdopodobnie orientację taką posiadała większość senatorów, co znajduje odzwierciedlenie w niektórych tekstach źródłowych¹⁰⁹.

Oprócz przedstawionych podziałów wśród senatorów, w ostatecznym rozrachunku niekorzystnych dla Cezara, jego wrogom przyniosła sukces także polityka realizowana przez Pompejusza wobec senatu w pierwszej dekadzie stycznia 49 r. Do jej realizacji wykorzystał swoich zwolenników uczestniczących w obradach. Dzięki ich współdziałaniu i wpływom mógł użyć senat do urzeczywistnienia własnych planów. Najlepiej potwierdza to Florus, który pisze: „O stanowisko po Cezarze zabiegał senat, to znaczy Pompejusz [...]”¹¹⁰

Swe zamysły Pompejusz zaczął wprowadzać w życie 1 stycznia. Podczas debaty w jego imieniu naciski na senatorów starał się wywierać jego teść Scypion, a także konsulowie. Wieczorem, gdy Pompejusz przekonał się, iż obrady nie przebiegają jednak tak, jak oczekiwał, presję wywieraną na senat nasilił. Wszystkich uczestników debaty wezwał do siebie. Na owym spotkaniu osobiście agitował obecnych, chwalać senatorów mu oddanych, ganiąc opieszających i zachęcając do współdziałania innych. Ponieważ jednocześnie uznał, że te środki mogą nie wystarczyć, postanowił obradujących zastraszyć. Dlatego w następnych dniach

¹⁰⁷ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 5.

¹⁰⁸ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 4. Złożył on weto przeciwko wysłaniu Faustusa Sulli do Mauretanii (*Bell. civ.* I, 6, 3). Motywy tego posunięcia nie są znane.

¹⁰⁹ Najbardziej zdecydowanie eksponuje to Wellejusz Paterkulus, stwierdzając: „Każdy sprawiedliwy Rzymianin pragnął, by zarówno Pompejusz, jak i Cezar rozpuścili swe wojska” (II, 48, przekład: E. Zwolski). Podobnie jest to ujęte w korespondencji Cycerona: *Ad Att.* VII, 6, 2; por.: *Ad fam.* XVI, 11, 2. Ilościową przewagę zwolenników zachowania pokoju wśród senatorów poświadcza także poparcie senatu dla idei równoczesnego odebrania Cezarowi i Pompejuszowi wojska i prowincji: Plut., *Caes.* 30, 2–3; *Pomp.* 58, 4; *Ant.* 5, 4; App., *B. C.* II, 27–30; Cass. Dio XLI, 2, 1. Podobne zmiany orientacji zachodziły także w czasie wojny: B. Fuchs: *Die Parteigruppierung...*, s. 11 i nn., 79 i nn. Zestawienia senatorów neutralnych i o nieokreślonej orientacji w tym czasie: D. R. Shackleton–Bailey: *The Roman Nobility...*, s. 260–262; H. Bruhns: *Caesar...*, s. 40 i nn.

¹¹⁰ Flor. II, 13, 15 (przekład: I. Lewandowski). Szerzej o polityce Pompejusza: K. von Fritz: *Pompey's Policy before and after the Outbreak of the Civil War of 49 B. C.* In: *idem: Schriften...*, s. 479–512.

w pobliże senatu sprowadził wojsko i weteranów¹¹¹. By osiągnąć zamierzone rezultaty, podczas kolejnych posiedzeń zgromadził na sali obrad wszystkich polityków, których mógł wykorzystać przeciwko Cezarowi: jego wrogów, swoich przyjaciół i przyjaciół najbliższych współpracowników. Mieli oni zastraszyć i pozbawić możliwości swobodnego podejmowania decyzji stronników Cezara i tych senatorów, którzy zwlekali z podporządkowaniem się¹¹². Jednocześnie ściśle współdziałał z członkami senatu najostrożniej atakującymi rywala. Gdy to nie wystarczyło i na senatorów trzeba było wywrzeć jeszcze większy nacisk, osobiście brał udział w posiedzeniach, przenoszonych w tym celu poza granice miasta. Informował wówczas o posiadanych atutach, komentował i wyjaśniał rozwój sytuacji, przekonywał o możliwości łatwego zwyciężenia Cezara¹¹³.

Innym kierunkiem działań Pompejusza i jego współtowarzyszy było dążenie do wyeliminowania stojących mu na drodze przeszkód. Dlatego między innymi swe wysiłki skierował on przeciwko trybunom ludowym M. Antoniuszowi i Kw. Kasjuszowi broniącym Cezara i rękami swych współpracowników doprowadził do ich usunięcia z senatu¹¹⁴. Efektem podobnego współdziałania między Pompejuszem a optymatami stało się także wprowadzenie stanu wyjątkowego w państwie¹¹⁵. Osiągnięcia te umożliwiły mu przechwycenie inicjatywy, kontrolę obrad senatu i sterowanie ich przebiegiem¹¹⁶. Dzięki takiemu rozwojowi wydarzeń Pompejusz wykorzystując senat, rozpoczął działania zmierzające do oficjalnego pozbawienia Cezara dowództwa nad wojskiem i zarządu prowincjami. Ostatecznie, mimo oporu a potem daleko idących ustępstw z jego strony, Pompejusz sfinalizował swe zamiary, doprowadzając podobnymi metodami do ogłoszenia Cezara wrogiem państwa¹¹⁷.

Równolegle wraz ze swymi współtowarzyszami Pompejusz prowadził przygotowania do konfrontacji zbrojnej. W całej Italii odbywały się zaciągi do armii organizowanej przeciwko jego rywalowi¹¹⁸. Po 7 stycznia 49 r. intensywność wyraźnie tych prac wzrosła. Cały półwysep podzielono na okręgi i przydzielono osobom odpowiadającym za ich obronę. Na przykład Cycleronowi powierzono Kapuę

¹¹¹ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 4; 2, 1; 3, 1–3; 4, 1; Plut., *Caes.* 30, 2–3; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 210; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 510; J. Leach: *Pompey...*, s. 171; R. Seager: *Pompey...*, s. 161.

¹¹² Caes., *Bell. civ.* I, 3, 4–5.

¹¹³ Caes., *Bell. civ.* I, 4, 4; 6, 1–2; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 211–212; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 512; R. Seager: *Pompey...*, s. 162; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 133–134.

¹¹⁴ Caes., *Bell. civ.* I, 5, 1; 5, 4; por.: Plut., *Caes.* 31, 2; *Ant.* 5, 4; App., *B. C.* II, 33, 131; Cass. Dio XLI, 3, 2.

¹¹⁵ Caes., *Bell. civ.* I, 5, 3; 7, 2; 7, 5. Zob. też przyp. 79.

¹¹⁶ Caes., *Bell. civ.* I, 6. Por.: R. Seager: *Pompey...*, s. 162.

¹¹⁷ Flor. II, 13, 17. Por.: Caes., *Bell. civ.* I, 32, 5; Cic., *Phil.* XIII, 1, 2; Vell. Pat. II, 49; Plut., *Pomp.* 59, 4; *Caes.* 31, 1–2.

¹¹⁸ Caes., *Bell. civ.* I, 3, 2; 9, 4; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 212; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 512–513; J. Leach: *Pompey...*, s. 173; P. Greenhalgh: *Pompey...*, s. 134–135.

wraz z Kampanią i obronę jej brzegów. Ponadto werbunek i przygotowania wojenne na tym terenie¹¹⁹.

Cezar i jego obrońcy próbowali zapobiec niekorzystnemu dla niego przebiegowi obrad senatu. Zmierzali także do pozyskania i nakłonienia jego członków do uchwalenia dogodnych dla zdobywcy Galii decyzji. On nie miał możliwości bezpośredniego wpływania na bieg wydarzeń. Z terenu swoich prowincji mógł jedynie kierować poczynaniami współpracowników. W dziele o wojnie domowej nadmieniając o swojej polityce, podkreśla, iż jak zwykły obywatel, zgodnie z prawem i w dozwolonym czasie, starał się o drugi konsulat¹²⁰. W związku z tym znosił również ataki i zniewagi wrogów. Czynił to dla Rzeczypospolitej, nie chcąc zaostrzać sytuacji. Proponował, by sprawy państwa powierzono pieczy senatu, który w porozumieniu z ludem winien kierować sprawami publicznymi. Miało to służyć likwidacji nieporozumień, a w konsekwencji doprowadzić do uwolnienia Italii od groźby wojny¹²¹.

Mając na uwadze owe deklaracje Cezara, Wellejusz Paterkulus stwierdza, iż nie zaniedbał on żadnych środków i rozwiązań mogących doprowadzić do zachowania pokoju¹²². Podobnie postąpił Plutarch, nadmieniając w żywocie Cezara, iż zdobył się on na zaoferowanie nowych złagodzonych warunków zawarcia porozumienia, a gdy ich nie zaakceptowano, jego obrońcy wyrazili zgodę na propozycje Cyclerona, dla ich mocodawcy zdecydowanie mniej korzystne¹²³. W biografii Pompejusza Plutarch sugeruje, że tym posunięciem zdecydowanie poprawili notowania Cezara u Rzymian¹²⁴.

Wspomniane deklaracje i wynikające z nich zalecenia Cezara realizowali – jak to już sygnalizowano – przede wszystkim współdziałający z nim politycy. W pierwszych dniach stycznia 49 r. byli to głównie trybunowie ludowi M. Antoniusz i Kw. Kasjusz¹²⁵. Jednak ich posunięcia tylko pozornie zgadzają się z linią polityczną

¹¹⁹ Cic., *Ad fam.* XVI, 11, 3; *Ad Att.* VII, 11, 5; 13, 2; M. Fuhrmann: *Cicero...*, s. 188; Ch. Habicht: *Cicero...*, s. 78–79; T. N. Mitchell: *Cicero...*, s. 252–253.

¹²⁰ Caes., *Bell. civ.* I, 32, 2. Twierdzenia Cezara tylko częściowo odpowiadają prawdzie. Jego sytuacja bowiem różniła się zdecydowanie od tej, w której znajdowali się zwykli obywatele. Prawne podstawy jego zabiegów były kwestionowane, zob. przyp. 2 i 45.

¹²¹ Caes., *Bell. civ.* I, 9, 1; 9, 3; 9, 5. Owe twierdzenia Cezara budzą podejrzenia – gdyby jego propozycje zrealizowano, miałyby możliwość wywierania nacisku na senat przy pomocy mieszkańców Rzymu.

¹²² Vell. Pat. II, 49.

¹²³ Plut., *Caes.* 31, 1–2.

¹²⁴ Plut., *Pomp.* 59, 4. Wspomniane przez Plutarcha ustępstwa Cezara dotyczyły spraw drugorzędnych. Mimo iż się na nie zdecydował, dalej zatrzymywał dowództwo nad wojskiem i zarząd prowincji, czynniki decydujące o jego pozycji i bezpieczeństwie. Rezygnacji z nich bezskutecznie domagali się jego wrogowie: Cic., *Ad fam.* XVI, 11, 2; *Ad Att.* VII, 11, 1. Por.: *Ad fam.* VIII, 8, 4; 8, 9; 11, 3; 13, 2.

¹²⁵ App., *B. C.* II, 33, 130; J. Lindsay: *Marc Antony...*, s. 132–133; H. Bengtson: *Marcus Antonius...*, s. 46–50; E. Goltz Huzar: *Mark Antony...*, s. 48–49.

eksponowaną później przez ich mocodawcę w *Bellum civile*. Pierwszego stycznia bowiem usiłowali, co prawda bezskutecznie, zmienić porządek obrad senatu, a w konsekwencji także ustalony sposób rozwiązywania kwestii galijskiej, próbując doprowadzić do debaty nad propozycjami pokojowymi zawartymi w liście Cezara, który Kurion dostarczył konsulom¹²⁶. Była to bardzo chytrze pomyślana forma udaremnienia polityki Pompejusza i roli, jaką senat miał odegrać w tej sprawie – czyli w istocie obstrukcja mająca na celu oddalenie obrad nad wyznaczeniem Cezarowi następcy w jego prowincjach. Rozpoczęcie w senacie dyskusji nad tą ofertą zdobywcy Galii oznaczałoby także uznanie słuszności jego żądań oraz akceptację jego osoby na stanowisku namiestnika na dalszy czas. Podważyłoby również rezultaty zabiegów Pompejusza na forum senatu, podjętych po 1 grudnia 50 r.

Podobnie należy ocenić próbę przeforsowania przez M. Kalidiusza i M. Celiusza Rufusa żądania, by Pompejusz udał się do swoich prowincji, mimo iż motywowali je koniecznością oddalenia groźby wojny¹²⁷. Zmierzali bowiem do takiego samego mniej więcej celu jak wspomniani trybunowie. Przyjęcie tej propozycji doprowadziłoby do osłabienia pozycji Pompejusza, podważyłoby jego sojusz z optymatami oraz wpływ na senat. W rezultacie jego członkowie byłiby bardziej podatni na przyjęcie postulatów Cezara.

Gdy obydwie przedstawione inicjatywy nie przyniosły oczekiwanych efektów, a większość senatorów poparła jednak niekorzystny dla zdobywcy Galii wniosek Scypiona, prawomocność ich uchwały podważyli zgłoszeniem weta M. Antoniusz i Kw. Kasjusz¹²⁸. W dniach następnych cenzor L. Kalpurniusz Pizon i pretor L. Roscjusz próbowali opóźnić, a nawet przerwać obrady nad kwestią galijską, żądając sześciu dni na powiadomienie Cezara o rozwoju sytuacji i stanowisku senatu. Trudno rozstrzygnąć, czy taki sam cel przyświecał nieznanym imiennie senatorom, sugerującym, by razem z Pizonem i Roscjuszem wysłano do Cezara poselstwo¹²⁹. Debatę oraz zamiary Pompejusza i optymatów nadal usiłowali pokrzyżować także trybunowie M. Antoniusz i Kw. Kasjusz. Również jednak bez rezultatu, bo 7 stycznia wprowadzając stan wyjątkowy w państwie, pozbawiono ich możliwości dalszego hamowania prac senatu¹³⁰.

Wysiłki Cezara i jego popleczników, zmierzające od 1 stycznia 49 r. do podważenia na forum senatu polityki Pompejusza i optymatów, ostatecznie więc

¹²⁶ Caes., *Bell. civ.* I, 1, 1. Zob.: P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 62; E. Goltz Huzar: *Mark Antony...*, s. 48; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 587–588.

¹²⁷ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 3–4.

¹²⁸ Caes., *Bell. civ.* I, 2, 6–7. Por.: E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 283–284; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 356; R. Seager: *Pompey...*, s. 161.

¹²⁹ Caes., *Bell. civ.* I, 3, 6–7.

¹³⁰ Por.: Caes., *Bell. civ.* I, 5, 7, 2–4; 32, 6; Suet., *Iul.* 30, 1; App., *B. C.* II, 33, 131. O stanie wyjątkowym i skutkach jego wprowadzenia: P. Willems: *Le Sénat...*, Vol. 2, s. 247–257; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 766 i nn.

nie powiodły się. Ci ostatni, zwłaszcza jednak Pompejusz, z tej konfrontacji wyszli zwycięsko, mając za sobą autorytet i poparcie władz państwowych. Dzięki takiemu rozwojowi wydarzeń mogli eksponować – a czynili to z wielkim rozmachem i rozgłosem – że zdobywca Galii występuje przeciwko senatowi i innym instytucjom państwowym czyli przeciwko Republice, a jego celem jest osiągnięcie samowładztwa¹³¹.

Propaganda Pompejusza i jego zwolenników, rozwój wydarzeń na forum senatu, zwłaszcza jego uchwały z 7 stycznia 49 r., spowodowały w Rzymie wzrost napięcia. Faktycznie bowiem oznaczały, że Cezarowi postawiono ultimatum, a nawet, że wypowiedziano mu wojnę. Wybuchu walk spodziewano się więc lada dzień. Oczekiwaniom tym sprzyjał wzrost wojennych nastrojów wzmacnianych przez niektórych polityków z obydwu zwalczających się stron. Rozprawili się oni także z pacyfistami zmierzającymi do ratowania pokoju¹³².

W następnych dniach obrady senatu odbywały się poza granicami miasta. Pompejusz mógł więc znowu w nich uczestniczyć¹³³. Wówczas senat, uległy mu już całkowicie, podjął szereg decyzji mających zasadnicze znaczenie dla dalszego rozwoju sytuacji w Republice. Senatorowie poparli linię, jaką lansował Scypion: w wypadku, gdyby Cezar nie rozpuścił wojsk do oznaczonego terminu, miano go uznać za wroga Rzeczypospolitej¹³⁴. By zachęcić senat do wytrwania w tak zdecydowanej postawie, Pompejusz ujawnił posiadane atuty i zarysował obiecujące perspektywy starcia z namiestnikiem Galii¹³⁵. Uchwalono więc pobór w całej Italii, skarb oddano do dyspozycji Pompejusza, rozpoczęto także zbiórkę broni i pieniędzy, a poszczególnym dostojnikom przydzielono w zarząd prowincje. Faktycznie oznaczało to, że senat przekazał Pompejuszowi potencjał całego imperium przeciwko Cezarowi¹³⁶.

Ostatni etap konfliktu politycznego między Pompejuszem a Cezarem, od około dwóch lat wpływającego na sytuację wewnętrzną Republiki¹³⁷, został więc zakończony. W jego trakcie, w ciągu czterdziestu dni poprzedzających wybuch wojny domowej, swoboda działania polityków reprezentujących racje senatu oraz zmierzających do zapewnienia mu nieskrępowanego sposobu funkcjonowania zostały poważnie ograniczone. Ostro zwalczano również inicjatywy świadczące o dąże-

¹³¹ Cic., *Ad fam.* XVI, 11, 2; *Ad Att.* VII, 11, 1; *Phil.* XIII, 1, 2.

¹³² Rozwój takich tendencji w Rzymie eksponuje Ciceron: *Ad fam.* XVI, 11, 2–3; *Ad Att.* VII, 10; *Ad fam.* XVI, 12, 2; por.: Caes., *Bell. civ.* I, 9, 1; Plut., *Caes.* 31, 2; *Pomp.* 59, 4.

¹³³ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 1; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 64; J. Leach: *Pompey...*, s. 173.

¹³⁴ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 1; por.: I, 2, 6–7.

¹³⁵ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 2.

¹³⁶ Caes., *Bell. civ.* I, 6, 3–7; 9, 1; 9, 4; zob.: P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 64–65; J. Leach: *Pompey...*, s. 174; R. Seager: *Pompey...*, s. 162. Wydarzenia te, uwzględniając punkt widzenia Cezara, szerzej omawia J. Linderski: *Q. Scipio...*, s. 164–167.

¹³⁷ Cic., *Ad Att.* VII, 1, 5.

niu senatu do uwolnienia się od układu sił dominującego w Rzymie od 52 r.¹³⁸ lub do odegrania na forum publicznym samodzielnej roli. Wobec niemożności dokonania swobodnego wyboru odpowiadającej im opcji politycznej jego członkowie, znajdując się w przymusowej sytuacji, opowiedzieli się po stronie Pompejusza. Dzięki temu w rozpoczynającej się wojnie domowej, z prawnopolitycznego punktu widzenia, miał on zdecydowanie lepszą pozycję niż Cezar.

¹³⁸ O rezultatach działalności Pompejusza w czasie jego trzeciego konsulatu i zmianach na arenie politycznej: E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 207–241; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 438–467.

Norbert Rogosz

THE ATTITUDE OF THE SENATE TOWARDS THE RIVALRY BETWEEN POMPEY AND CAESAR (DECEMBER 1, 50 BC – JANUARY 11, 49 BC)

Summary

The last forty days before the outbreak of the civil war between Pompey and Caesar, i.e. the period from December 1, 50 BC to January 11, 49 BC was, for several reasons, an extremely interesting moment in the history of the Roman Republic. For Pompey it was the last chance to enforce, with the help of the consuls that were his clients and other civil servants that began their term on January 1, 49 BC, a policy that would suit his purposes. This is why immediately after December 1, 50 BC, and especially in January 49 BC, we observe a growing activity of the two potentates and of their supporters, which signalled the beginning of the final stage of their rivalry. The most important events related to that rivalry took place in the senate which had to take some vital decisions on the Gallic question which was a subject the controversy between Pompey and Caesar. The senate, therefore, became an object of a refined, though sometimes very brutal, pressure from both sides and from the politicians supporting either of the two sides.

Another result of this course of events was, apart from the above mentioned animation, an intensification of the political struggle in Rome, which led to the Senate changing their mind radically during those forty days. In order to trace the development of that political struggle, and the various tendencies that accompanied it, the author of the present article discusses the situation in the senate after the December 1, 50 BC debate and the policy adopted by Pompey and Caesar at that time in relation to the senate. The author pays particular attention to such decisive moments as the senate's activity in the first days of January 49 BC, and particularly the debates that took place on the first and the seventh day of that month. Since it during those debates that the senate changed radically their attitude to the Gallic question, the author devotes a lot of space to Pompey's and Caesar's actions related to that fact, and to the activity of their most zealous supporters in relation to particular senators and to the senate as a whole. That discussion is rounded up by a presentation of the political situation in Rome, mainly as regards the situation in the senate, in the period from January 8 to January 11, 49 BC, and of the effect that it had on the further development of events.

Norbert Rogosz

L'ATTITUDE DU SÉNAT FACE À LA RIVALITÉ ENTRE POMPÉE ET CÉSAR
(DU 1ER DÉCEMBRE 50 AU 11 JANVIER 49 AV. J.-C.)

Résumé

Les derniers quarante jours avant le début de la guerre civile entre Pompée et César, c'est-à-dire la période allant du 1er décembre 50 av. J.-C. au 11 janvier 49 av. J.-C., constituent dans l'histoire de la république romaine un épisode qui mérite l'intérêt pour plus d'une raison. Pour Pompée c'était le dernier moment de pouvoir imposer des décisions politiques favorables pour lui et ceci grâce à l'aide des consuls et autres magistrats dont le mandat commençait le 1er janvier 49 avant J.-C. Voilà pourquoi au début de décembre 50, et davantage encore en janvier 49, l'activité des deux potentats et de leurs partisans se fait de plus en plus visible ce qui signale l'approchement de l'affrontement final. Les événements les plus importants de cette rivalité ont eu pour théâtre le Sénat qui était obligé de régler la question gauloise – principale cause du litige opposant Pompée et César. Cela explique également un jeu politique raffiné et en même temps des pressions très brutales que subissait le Sénat de la part des rivaux et d'hommes politiques appartenant à leurs partis.

La tension de la situation politique provoquée par la lutte politique avait pour résultat le changement diamétral de la décision du Sénat. Pour suivre les étapes de cette lutte politique et les tendances qui l'accompagnaient l'auteur du présent article analyse la situation du Sénat après le débat du 1er décembre 50 av. J.-C. et la politique réalisée alors par Pompée et César envers cette institution. S'il se concentre pourtant sur les débats du Sénat au début de janvier 49 (et surtout sur ceux du 1er et du 7 janvier), c'est que pendant ces débats le Sénat a radicalement changé sa position envers la question gauloise. L'auteur consacre beaucoup de place aux agissements de Pompée et de César, ainsi que de leurs partisans les plus zélés par rapport à certains sénateurs pris séparément et par rapport au Sénat en tant que tout. Il clôt ses considérations concernant cette période de l'histoire romaine par la présentation de la situation politique à Rome, avant tout au forum du Sénat, durant les journées du 8 au 11 janvier 49 av. J.-C., et de son influence sur le déroulement ultérieur des événements.